

Міністерство освіти і науки України

Луцький національний технічний університет

(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет бізнесу та права

(повне найменування факультету)

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

(повне найменування кафедри)

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
ЗА СТУПЕНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»
на тему**

**ОПТИМІЗАЦІЯ СТРАТЕГІЙ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ В
УМОВАХ ЕКОНОМІЧНОЇ НЕСТАБІЛЬНОСТІ:
ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ТА ПОВЕДІНКОВІ ФАКТОРИ**

**OPTIMIZATION OF HOUSEHOLD SAVINGS STRATEGIES IN
CONDITIONS OF ECONOMIC INSTABILITY:
FINANCIAL INSTRUMENTS AND BEHAVIORAL FACTORS**

спеціальність 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок
(шифр і назва спеціальності)

освітня програма «Фінанси, банківська справа та страхування»
(назва освітньої програми)

Виконав: здобувач вищої освіти
групи ФБСФРМ-21
Муц Денис Вадимович

(підпис)

Керівник: к.е.н., доцент
Дорош Вікторія Юріївна

(підпис)

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«12» грудня 2025 р.
Гарант освітньої програми:
к.е.н., доцент Дорош Вікторія Юріївна

(підпис)

Луцьк – 2025 року

ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: бізнесу та права

Кафедра: фінансів, банківської справи та страхування

Ступінь вищої освіти: магістр

Галузь знань: 07 Управління та адміністрування

Спеціальність: 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок

Освітня програма: «Фінанси, банківська справа та страхування»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ к.е.н., доцент Вікторія ДОРОШ

«12» грудня 2025 р.

З А В Д А Н Н Я

ДО КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧУ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Муцу Денису Вадимовичу

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи

Оптимізація стратегій заощаджень домогосподарств в умовах економічної нестабільності: фінансові інструменти та поведінкові фактори

Керівник роботи: *к.е.н., доцент Дорош Вікторія Юріївна*

затверджені наказом закладу вищої освіти № 263/01-02.

2. Строк подання здобувачем вищої освіти кваліфікаційної роботи «12» грудня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи

Статистичні дані, літературні джерела за темою дослідження, річні фінансові звіти банку, законодавчі та нормативні акти, що регламентують діяльність банківських установ, аудиторські висновки до річної фінансової звітності

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, що потрібно розробити):

Вступ

Розділ 1

Розділ 2

Розділ 3

Висновки

5. Перелік графічного матеріалу:

1. Ключові аспекти, що визначають сутність поняття «заощадження домогосподарств»

2. Зведені критерії класифікації заощаджень домогосподарств

3. Динаміка індексу споживчих цін (ІСЦ) та частки споживчих витрат у структурі ВВП

4. Складові доходів, витрат й заощаджень домогосподарств України у 2017-2021 рр., млн. грн.

5. Розподіл домогосподарств за їх очікуваннями щодо достатності наявних заощаджень

6. Взаємозв'язок макроекономічних показників із заощадженнями домогосподарств України

7. Динаміка частки строкових депозитів у ВВП

8. Співставлення темпу зростання депозитів домогосп. із показником їх середньозв. дохідності

9. Співставлення частки депозитів на вимогу у іноземній валюті домогосподарств

із показником їх середньозваженої дохідності

10. Порівняння зміни ІСЦ із зміною співвідношення ОВДП, які проінвестовані фізичними особами до строкових депозитів домогосподарств у національній валюті (терміном більше 2 років)

11. Поведінкова логіка домогосподарств в умовах фінансової нестабільності

12. Механізм формування ощадної стратегії домогосподарств

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис	
		завдання видав	завдання прийняв
<i>Розділ 1</i>	<i>В. ДОРОШ</i>		
<i>Розділ 2</i>	<i>В. ДОРОШ</i>		
<i>Розділ 3</i>	<i>В. ДОРОШ</i>		
<i>Нормоконтроль</i>	<i>В. ДОРОШ</i>		
<i>Гарант ОП</i>	<i>В. ДОРОШ</i>		
<i>Коефіцієнт подібності</i>		____%	
<i>Адміністратор системи StrikePlagiarism</i>	<i>Л. ІЦУК</i>		

7. Дата видачі завдання «04» лютого 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	<i>Обґрунтування теми</i>	До 28.12.2024 р.	
2.	<i>Огляд літератури із досліджуваної проблеми</i>	До 03.09.2025 р.	
3.	<i>Розділ 1</i>	До 24.09.2025 р.	
4.	<i>Розділ 2</i>	До 18.10.2025 р.	
5.	<i>Розділ 3</i>	До 08.11.2025 р.	
6.	<i>Висновки</i>	До 15.11.2025 р.	
7.	<i>Формування списку використаних джерел</i>	До 19.11.2025 р.	
8.	<i>Формування додатків</i>	До 18.11.2025 р.	
9.	<i>Оформлення ілюстративного матеріалу</i>	До 22.11.2025 р.	
10.	<i>Нормоконтроль</i>	До 29.11.2025 р.	
11.	<i>Інструментальна перевірка на академічний плагіат</i>	До 05.12.2025 р.	
12.	<i>Представлення кваліфікаційної роботи магістра до захисту. Попередній захист роботи</i>	До 12.12.2025 р.	

Здобувач вищої освіти

_____ (Мущ Д. В.)
(підпис) (прізвище, ініціали)

Керівник кваліфікаційної роботи

_____ (Дорош В. Ю.)
(підпис) (прізвище, ініціали)

АНОТАЦІЯ

Муц Д. В. Оптимізація стратегій заощаджень домогосподарств в умовах економічної нестабільності: фінансові інструменти та поведінкові фактори. – Рукопис. Кваліфікаційна робота здобувача другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 072 Фінанси, банківська справа, страхування та фондовий ринок освітньої програми «Фінанси, банківська справа та страхування». Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2025.

Кваліфікаційна робота магістра складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У першому розділі роботи досліджено концептуальні засади формування заощаджень домогосподарств.

Другий розділ кваліфікаційної роботи присвячено оцінюванню стану та особливостей заощаджень домогосподарств в Україні, а також на доведенню справедливості сформульованих гіпотез, якими є: гіпотеза №1 – підвищення процентних ставок за депозитами національній валюті підвищує привабливість депозитних інструментів і сприяє збільшенню обсягів організованих заощаджень домогосподарств у банківській системі; гіпотеза №2 – мотивацією валютних депозитів керують інші чинники, ніж дохідність, тому вони не чутливі до змін відсоткових ставок; гіпотеза №3 – зростання індексу споживчих цін стимулює збільшення обсягу інвестицій домогосподарств в цінні папери державних облігацій. Справедливість сформульованих гіпотез доведено.

У третьому розділі обґрунтовано підходи до удосконалення стратегій заощаджень домогосподарств на основі розробленого механізму формування оптимальної стратегії заощаджень домогосподарств через використання адаптивної моделі їх ощадної поведінки домогосподарств.

У висновках узагальнено інформацію, відображену в трьох попередніх розділах роботи.

Ключові слова: домогосподарства, заощадження, доходи, витрати, фінансова грамотність, поведінкові фактори, державні цінні папери, ощадна поведінка.

ANNOTATION

Muts D. Optimization of household savings strategies in conditions of economic instability: financial instruments and behavioral factors. – Manuscript. Qualification work of the applicant of the second (master's) level of higher education in the specialty 072 Finance, Banking, Insurance and Stock Market, of the educational program «Finance, Banking and Insurance». Lutsk National Technical University. Lutsk, 2025.

The master's qualification work consists of an introduction, three sections, conclusions, a list of used sources and appendices.

The first chapter of the thesis explores the conceptual foundations of household savings formation.

The second chapter of the qualification paper is devoted to assessing the state and characteristics of household savings in Ukraine, as well as to proving the validity of the formulated hypotheses, namely: hypothesis 1 – an increase in interest rates on deposits in the national currency enhances the attractiveness of deposit instruments and contributes to the growth of organized household savings in the banking system; hypothesis 2 – the motivation for foreign currency deposits is driven by factors other than profitability, and therefore they are not sensitive to changes in interest rates; hypothesis 3 – an increase in the consumer price index stimulates the growth of household investments in government securities. The validity of the formulated hypotheses has been confirmed.

The third chapter substantiates approaches to improving household savings strategies based on the developed mechanism for forming an optimal household savings strategy through the use of an adaptive model of household saving behavior.

The conclusions summarize the information presented in the three previous chapters of the thesis.

Keywords: households, savings, income, expenses, financial literacy, behavioral factors, government securities, saving behavior.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ	10
1.1 Сутність і роль заощаджень домогосподарств у фінансовій системі.....	10
1.2 Фактори, що визначають поведінку домогосподарств у процесі формування заощаджень.....	16
1.3 Поведінкові аспекти прийняття рішень про заощадження у фінансовій стратегії домогосподарств.....	24
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ.....	30
2.1 Формулювання та обґрунтування гіпотез дослідження ощадних стратегій домогосподарств в умовах економічної нестабільності.....	30
2.2 Загальна характеристика макроекономічних передумов формування стратегій заощаджень домогосподарствами України	33
2.3 Перевірка достовірності гіпотез щодо ощадних стратегій домогосподарств в умовах економічної нестабільності.....	43
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЙ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ.....	50
3.1. Підвищення ефективності стратегій заощаджень домогосподарств в сучасних умовах.....	50
3.2 Механізм формування оптимальної стратегії заощаджень домогосподарств.....	58
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Становлення ефективної системи заощаджень домогосподарств є ключовою умовою фінансової стійкості населення та важливою складовою макроекономічної рівноваги. В умовах зростання інфляції, посилення процентної волатильності, структурних трансформацій фінансового ринку та впливу воєнних ризиків домогосподарства в Україні стикаються з необхідністю адаптації своїх ощадних стратегій. Зміни у поведінкових моделях, переорієнтація на інструменти з мінімізацією ризиків, зростання ролі цифрових сервісів і трансформація інституційних умов формують нові підходи до нагромадження коштів, що підтверджується сучасними тенденціями, відображеними у дослідженнях та статистичних звітах та публікаціях вітчизняних дослідників, зокрема таких як: Іваницька О. М., Борсук В. Г., Яковенко В. В. Лозиченко О. Мелих О. Ю. Мульська О., Одінцов О., Огородніков В., Скорина В. Чудаєва І. Б., Сукач О. М. та ін.

Актуальність теми зумовлена тим, що заощадження домогосподарств виконують не лише відкладену споживчу функцію, а й одночасно є джерелом інвестиційних ресурсів та індикатором довіри до фінансової системи. У ситуації економічної нестабільності зростає потреба в науковому обґрунтуванні чинників, що визначають обсяг та структуру заощаджень населення, а також в розробленні ефективних підходів до оптимізації фінансової поведінки.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати природу заощаджень домогосподарств, проаналізувати їх сучасний стан в Україні та розробити механізм формування оптимальної заощаджувальної стратегії з урахуванням макроекономічних, інституційних та поведінкових передумов.

Для досягнення мети визначено такі *завдання*:

- розкрити економічну сутність заощаджень домогосподарств та узагальнити теоретичні підходи до їх трактування;
- визначити класифікаційні ознаки та форми заощаджень, що функціонують у сучасній економіці;

- проаналізувати тенденції формування заощаджень домогосподарств в Україні та чинники, що їх визначають;
- сформулювати гіпотези щодо залежності між динамікою заощаджень і ключовими макроекономічними змінними та підтвердити їх статистично;
- провести SWOT-аналіз чинної системи заощаджень домогосподарств;
- розробити адаптивний механізм формування оптимальної стратегії заощаджень домогосподарств, інтегрований із зовнішніми інституційними та макроекономічними умовами.

Об'єкт дослідження – процес формування та реалізації заощаджень домогосподарств.

Предмет дослідження – економічні, інституційні та поведінкові чинники, що визначають структуру, обсяг і динаміку заощаджень домогосподарств в Україні.

Інформаційним базисом та теоретичною основою роботи є праці вітчизняних і зарубіжних авторів з фінансової поведінки та економіки домогосподарств. Емпіричну базу становлять дані Державної служби статистики, Національного банку України та профільних досліджень.

Методи дослідження. Використано загальнонаукові й спеціальні методи: аналіз і синтез, структурно-логічний метод, порівняння, статистичний аналіз, часткові економетричні підходи для перевірки гіпотез, SWOT-аналіз. Для унаочнення динаміки показників, а також для візуалізації взаємозв'язків, покладених в основу гіпотез дослідження використано графічний метод. Для побудови та моделювання механізму формування оптимальної стратегії заощаджень домогосподарств застосовано логічно-структурний метод.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у:

- уточненні структури чинників, що визначають заощаджувальну поведінку домогосподарств, із поєднанням макроекономічних, інституційних і поведінкових складових;

– розробленні адаптивного механізму формування заощаджень домогосподарств, який поєднує внутрішні і зовнішні елементи та може бути інтегрований у державну політику стимулювання накопичень.

Практична значимість роботи: сукупність отриманих результатів формує комплексне уявлення про умови функціонування системи заощаджень домогосподарств в Україні та дозволяє запропонувати практичні рекомендації для підвищення їхньої ефективності.

Апробація результатів дослідження представлена у публікації: Муц Д. В. Вибір фінансових інструментів для заощаджень в умовах воєнного стану. *Сучасні проблеми і перспективи розвитку обліку, аналізу та контролю в умовах глобалізації економіки: матеріали XVII Міжнар. наук.-практ. конф. (7 листопада 2025р).* / відп. ред. О. А. Нужна. Вип. 19. Луцьк: ВІП ЛНТУ, 2025. 584 с. С. 367-369.

Під час виконання кваліфікаційної роботи магістра було використано інструменти штучного інтелекту для редагування та форматування тексту, виключно як допоміжний засіб для пошуку ідей, надання формулюванням академічної стилістики та опрацювання літератури. Усі твердження, висновки та результати дослідження належать автору та ґрунтуються на власному аналізі, а отримані результати від генеративного ШІ були перевірені на достовірність та відповідність академічній доброчесності.

Структура кваліфікаційної роботи передбачає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та додатки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ

1.1 Сутність і роль заощаджень домогосподарств у фінансовій системі

Заощадження мають важливе економічне значення як для самих домогосподарств, так і для економічної системи, оскільки є джерелом для майбутніх інвестицій. Заощадження домогосподарств є одним із проявів фінансової поведінки, яка формується під впливом різноманітних соціальних та психологічних чинників: рівня освіти, виховання, пережитого економічного досвіду та може змінюватися з плином часу, обставин, чинників працевлаштування. Як зазначає знана дослідниця заощаджень домогосподарств Кізіма Т. О.: «Ефективне формування заощаджень стало невід'ємною частиною фінансової культури більшості народів світу» [14, с. 171]. Тобто це явище має надзвичайно важливе значення як для суспільства, так і для його розвитку.

З фінансово-економічної точки зору категорія заощаджень є достатньо опрацьованою, проте її актуальність не втрачається й до нині, а особливих змін вона зазнала у період фінансової нестабільності, що супроводжує активну фазу військових дій у нашій державі. Тому насамперед, звернемось до наукових тлумачень поняття «заощадження домогосподарств», яке вважатимемо тотожним поняттю «заощадження населення».

Отже, у поняття «домогосподарство» законодавство України вкладає такий зміст: «домогосподарство – сукупність осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти. Такі особи можуть перебувати у родинних стосунках або стосунках свояцтва, не перебувати у жодних із таких стосунків або перебувати у декількох водночас. Домогосподарство може складатися з однієї особи» [28]. Тобто домогосподарство, як господарська одиниця формує свої доходи та

здійснює витрати, спираючись на можливості та передбачаючи як поточні, так і майбутні потреби. Як узагальнює у своєму дослідженні Піонт Н. С.: «У багатьох теоретичних роботах заощадження визначається як частина особистого грошового доходу, не використана на поточне споживання» [27, с. 23].

Таблиця 1.1 – Основні наукові підходи до тлумачення поняття «заощадження домогосподарств»

Дефініція 1	Автор 2
«заощадження населення» можна визначити як частину грошових доходів населення, яка формується за рахунок скорочення поточного особистого споживання і призначена для забезпечення потреб у майбутньому» [27, с. 24]	Піонт Н.С.
«сукупність тимчасово вільних фінансових ресурсів домогосподарств, які утворилися внаслідок перевищення доходів над витратами з метою отримання додаткового доходу або подальшого використання в майбутньому» [21].	Лозиченко О.М.
«За змістом заощадження домогосподарств – це фонди грошових коштів, які домогосподарства формують з метою задоволення своїх майбутніх потреб або забезпечення майбутніх доходів. За формою заощадження – це частина не спожитого у поточному періоді сукупного доходу домогосподарства, яка при організаційній формі може трансформуватися в інвестиційні витрати, а при не організованій формі – виводитися на певний час з обігу, тобто залишатися «на руках» [24]	Нагайчук В.В.
«це відокремлена частина грошових доходів економічних суб'єктів, яка спрямовується на майбутнє споживання та/або створення поточних інвестицій, для зростання доходів у майбутньому» [18, с. 212].	Колобердянко І.І., Золотова Х.А.
«пропонується розуміти частину доходу, яка відкладена на термін більший, ніж період його отримання» [4, с. 357]	Вядрова І.М., Морозов О.В.
«...заощадження – це частина грошових доходів населення, яка залишається після здійснення ним усіх поточних споживчих витрат і використовується для задоволення потреб у майбутньому» [26, с. 5].	Павлюк Т. І., Урбанович В. А.
«невикористана за певний період часу частина грошового доходу фізичної особи або сім'ї» [3]	Бубенов Ю.В.
«...заощадження населення – це сума коштів, яка не використовується на поточне споживання й спрямовується для задоволення потреб у майбутньому та може бути відображена в трьох сферах: - заощадження в економіці; заощадження на майбутні потреби; - заощадження у вигляді нагромадження активів» [25]	Одінцов О. Огородніков В. Скорина В.

*Сформовано автором

Підсумовуючи представлені визначення, бачимо, що основу для формування заощаджень становлять такі базові поняття як «доходи», «витрати», «потреби», «споживання» – поточне та майбутнє, «інвестиції», що поєднують зміст і форми. На підставі аналізу представлених визначень та вивчення інших джерел наукової літератури [4; 14; 15; 18; 20; 24; 25], можна зробити висновок про певну системність, комплексність та багатоаспектність цього поняття, що, на нашу думку, доводить важливість заощаджень для економічного життя. Представимо власні міркування у вигляді схеми на рисунку 1.1.

Відтерміноване споживання

заощадження населення є відкладеною частиною їх доходів, які призначені для задоволення потреб у майбутньому

Вплив на грошовий оборот

заощадження є частиною грошової маси, яка обслуговує товарно-грошові відносини

Доступність форм і видів для заощаджень

Процес прийняття рішень про накопичення активів

Раціоналізація фінансової поведінки

Обираються активи різного типу після того, як буде ухвалене рішення про такі форму заощаджень

Рисунок 1.1 – Ключові аспекти, що визначають сутність поняття «заощадження домогосподарств»*

* Сформовано автором на основі джерел [4, с. 357; 15, с. 41].

Отже, під заощадженнями домогосподарств будемо розуміти частину доходу домогосподарств, яка залишається по задоволенню поточних споживчих потреб і обов'язкових платежів, що під впливом суб'єктивних чи об'єктивних чинників набуває різних форм, які доступні населенню в конкретний період часу.

Оскільки заощадження домогосподарств тісно пов'язані з значною кількістю суміжних понять, які включають соціальні аспекти, психологічні аспекти, економічно-господарські аспекти, то класифікація заощаджень вбачається важливим аспектом теоретико-методологічних пошуків.

Важливу методологічну роль у класифікації заощаджень відіграли дослідження Кізими Т. О., Лозиченка О. М., Мелих О. Ю., які на основі опрацювання наукових джерел найбільш комплексно підійшли до висвітлення видів заощаджень домогосподарств. Слід зазначити, що значною мірою різноманіття класифікаційних ознак і видів заощаджень відтворюється через їх інструментальну форму та інституцій, що їх забезпечує. Звернемось до їх більш детального висвітлення, причому зауважимо, що окремі види заощаджень в різних класифікаційних ознаках можуть існувати одночасно, тобто один вид цілком поєднується з іншими. Основні класифікаційні ознаки заощаджень домогосподарств представлені на рис. 1.2.

Отже, за способом зберігання виділяють заощадження:

- організовані;
- неорганізовані.

До організованих заощаджень відносимо ті, які можливі завдяки фінансовому посередництву, зокрема через те, що є можливість через них обрати певний фінансовий інструмент для зберігання своїх заощаджень. Неорганізовані заощадження це ті форми, які домогосподарство зберігає у грошовій формі, як правило у вигляді готівки вдома.

За мотивацією формування заощадження можна подіти на мотивовані, які домогосподарство робить добровільно, під усвідомленням конкретної потреби. Немотивовані заощадження, або їх ще називають вимушеними виникають під впливом дії як економічних чинників – відомий «інфляційний навіс» епохи

дефіцитів, та і соціально-психологічних – страх, недовіра до фінансових інституцій, влади, непевність щодо майбутнього, розгубленість, низький рівень фінансової обізнаності.

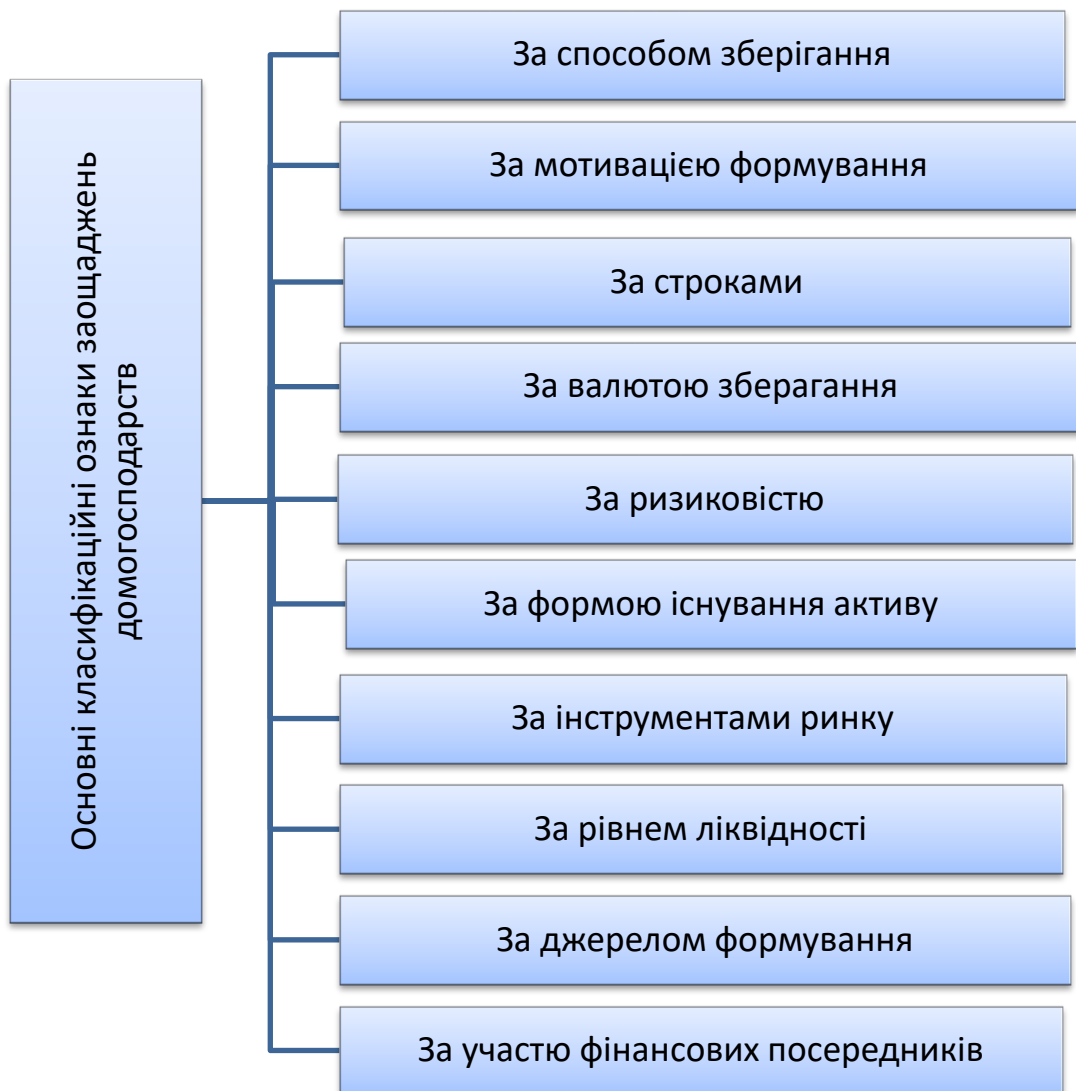

Рисунок 1.2 – Зведені критерії класифікації заощаджень домогосподарств*

*Сформовано автором на основі джерел [3; 14; 21].

За терміном використання можна виділити короткострокові заощадження, як правило вони мають транзакційне спрямування після закінчення цього періоду. Середньострокові заощадження тривають 3-5 років і пов'язані із пропозиціями фінансових установ. Існують і більш строкові заощадження, більше 5 років, як наприклад пенсійні накопичення, страхування життя, ринок державних запозичень.

За валютою зберігання заощадження поділяються на заощадження у валюті іноземній та національній.

За ризиковістю заощадження поділяють на ризикові (зі значним ризиком) та безризикові (низькоризикові). Такий поділ безпосередньо пов'язаний із ризиковістю інструменту, який обирають заощаджувальники для зберігання своїх коштів. Відповідно за формою існування активу заощадження можна поділити на фінансові (валюта, цінні папери, страхові поліси) та нефінансові (дорогоцінні метали, земля, нерухомість). Так само за рівнем ліквідності заощадження можуть мати високу ліквідність, середню ліквідність та низьку ліквідність.

За інструментами ринку можна виділити такі види заощаджень: банківські, парабанківські, фондові, пенсійні, страхові, валютні та альтернативні.

За джерелом формування варто виділити заощадження з поточних доходів, заощадження від продажу активів; заощадження що виникають зі спадку та цільові соціальні накопичення. І за участю фінансових посередників можна виокремити опосередковані (банківські та небанківські заощадження) та прямі інвестиції домогосподарств (купівля активів напряму чи позики іншим суб'єктам).

Таким чином ми виявили, що класифікація заощаджень важлива у тому аспекті, що висвітлює довіру до фінансових інституцій, характер поведінки домогосподарств у кризових ситуаціях. Класифікація за інструментами показує, які фінансові продукти домогосподарства готові використовувати, а які ні. Чи загалом існує потенціал для перетворення їх у інвестиції за допомогою банківської системи, а також, як впливає волатильність фінансових ринків на поведінку заощаджувальників.

Загалом прослідковується важлива роль заощаджень домогосподарств у соціально-економічному розвитку суспільства. Вони, як зазначає Мелих О.Ю. : «...сприяють кращому задоволенню та урізноманітненню потреб населення й безпосередньо впливають на обсяг ВВП та національного доходу» [22]. Таке тлумачення автор використовує, окреслюючи економічний аспект роль заощаджень. Крім цього, заощадження відіграють важливу роль у фінансовому

аспекті, мають важливе соціальне та політичне значення. Так, фінансова роль заощаджень полягає у їх впливі на інвестиційні процеси в економічній системі і допомагає існувати монетарному механізму регулювання грошової маси. Крім того, на заощадженнях функціонує і ринок комерційних фінансів. Соціальна значущість заощаджень зумовлюється їх захисною функцією. Так, населення намагається убезпечити себе від інфляції, зберегти й примножити купівельну спроможність грошей, покращити життєвий рівень.

У політичному аспекті високий рівень заощаджень формує соціально захищений прошарок населення, зацікавленого у заходах підтримки стійкості фінансової системи, проведенні прозорої фінансової політики, дотримання законодавства та регулятивних процедур на ринку фінансових послуг.

1.2 Фактори, що визначають поведінку домогосподарств у процесі формування заощаджень

Вивчення критеріїв класифікації заощаджень та усвідомлення їх ролі у соціально-економічному житті суспільства приводить до необхідності дослідження основних факторів, що впливають на прийняття певних фінансових рішень домогосподарствами, що у підсумку формують їх заощадження. Дослідження наукових публікацій та практичних коментарів [10; 11; 12; 22; 24] дозволило встановити, що на прийняття рішення домогосподарствами щодо заощаджень впливають чотири групи факторів: економічні, соціальні, інституційні та психологічні. Ми вважаємо, що ці чинники слід методологічно розмежувати. Перші три групи чинників мають зовнішній, об'єктивний характер, а для їх вимірювання використовують економічні, вартісні показники. Психологічні чинники носять суб'єктивний характер, формуються всередині особистості і вимірюються спеціальними психометричними показниками. Тому їх дослідження виділимо у окремий параграф.

З економічної точки хору вбачається важливим, що заощадження домогосподарств не лише є різницею між їх доходами та споживанням, а радше

часткою від одержаних доходів. Адже на поведінку домогосподарств впливають не лише раціональні чинники, а й психологічні – емоційний стан, характер, здібності, установки, відношення до грошей тощо. Отже, як показують дослідження, у процесі прийняття рішень домогосподарствами щодо заощаджень, економічні фактори є домінантними. Основні чинники, що визначають вплив економічних факторів представлено на рисунку 1.3.

Рисунок 1.3 – Економічні чинники формування заощаджень домогосподарств*

*Сформовано автором на основі джерел [3; 14; 21].

Базовим елементом економічних чинників виступає рівень доходів населення. Він визначає доступний обсяг ресурсів після покриття обов'язкових витрат. У економічній теорії залежність між доходом і заощадженнями доведена законом Ернста Енгеля, який стверджує, що зі зростанням доходів частка витрат на необхідні блага знижується, а отже, зростає можливість заощаджувати. Цей закон означає, що люди з вищими доходами зазвичай витрачають більше грошей на продукти харчування (наприклад, купують дорожчі або якісніші продукти), але ця сума становить меншу частку їхнього загального доходу. Це підтверджується і емпіричними даними. Ця проблема видається найбільш актуальною для України в

умовах сьогодення. Як зазначено у системному дослідженні, проведеному Центром Разумкова: «..зростання внутрішніх заощаджень» можливе лише за умови «нарощування доданої вартості випереджаючими (порівняно з інфляційними) темпами», але «...в умовах війни і повоєнної розрухи очікувати збільшення заощаджень не виглядає легко досяжним (домогосподарствам з низькими доходами не доречно агітувати за скорочення споживчих витрат чи відтермінування придбання нагального для відновлення життєдіяльності домогосподарств)» [10, с.16].

Ощадна поведінка домогосподарств є однією з форм їх фінансової активності. На думку Ключник Л. В., населення формує такі фонди як фонд споживання, резервний фонд і фонд заощаджень. Це деякою мірою корелює з кейнсіанською теорією попиту на гроші. Згадана дослідниця на підставі аналітичних даних приводить до висновку, що визначальним фактором ощадної поведінки є розмір доходу домогосподарств [16, с. 222]. Так, згідно з даними Державної служби статистики України, частка домогосподарств, які мають можливість заощаджувати, прямо корелює з рівнем середньодушових доходів.

У періоди зростання доходів зростає і частка накопичень, що підтверджується також аналітикою, представленою НБУ у «Звіті про фінансову стабільність». У реаліях сьогодення в Україні насторожує те, доходи населення є недостатніми для задоволення поточних потреб. В Звіті про фінансову стабільність, опублікованому НБУ зазначають: «Домогосподарства активно використовують банківські позики для фінансування поточних витрат. Середній чек кредиту помірний, а строки користування позиченими коштами короткі» [11, с. 20].

Наступна група пов'язаних чинників є інфляція та інфляційні очікування. Інфляція впливає на реальну вартість заощаджень, залежно від їх форми, а тому домогосподарства намагаються змінити структуру своїх заощаджень, щоб убезпечитись від неї. У періоди високої інфляції домогосподарства схильні шукати більш дієві інструменти збереження вартості. Залежно від рівня доходів – це іноземна валюта, нерухомість, дорогоцінні метали. Як відомо, в умовах

нестабільності частка валютних заощаджень населення може перевищувати 40% загального обсягу. Інфляційні очікування – це своєрідні прогнози, уявлення споживачів про можливе підвищення цін. Аналізуючи минулі показники, економічні агенти змінюють свої фінансові рішення з огляду на минулий досвід. Відбувається відтворення механізму самопідтримки інфляції – люди і компанії, очікуючи інфляції, діють так, наче вона вже настала, тому як наслідок, отримують інфляцію як фактичне економічне явище.

Відсоткова політика визначає альтернативну вартість поточного споживання. Якщо ставки високі, то домогосподарства зазвичай обирають депозити як надійний, низькоризиковий вид заощаджень. Низькі відсоткові ставки, загалом, зменшують привабливість організованих заощаджень і негативно впливають на їх інвестиційну роль. За даними НБУ, у періоди підвищення облікової ставки на 2-3% приріст обсяг нових депозитів домогосподарств відбувається в середньому на 10-12%. Також має значення рівень доходів домогосподарств. На зміну відсоткових ставок реагують домогосподарства з вищим доходом, тоді як домогосподарства з низьким рівнем доходів на зміну ставок реагують слабо. За даними НБУ: «помірне підвищення депозитних ставок для населення забезпечило пожвавлення припливу коштів на строкові депозити» [11, с. 24].

Що стосується податкової політики та державних стимулів, то податки безпосередньо впливають на чисті доходи домогосподарств. У країнах, де запроваджені податкові стимули для інвестиційних заощаджень збільшується обсяг надходжень на інвестиційні рахунки. Прикладом можуть бути податкові стимули пенсійних накопичень у країнах ОЕСР. Також впливає на організовані заощадження і оподаткування доходів одержаних на депозити. Так, збільшення військового збору в Україні призвело до підвищення попиту на ОВДП.

Також до економічних чинників можна віднести економічне пожвавлення, що стимулює ріст доходів населення, а отже і заощаджень.

Наступна група чинників впливу на заощадження – соціальна (див. рис. 1.4).

Рисунок 1.4 – Соціальні чинники, що впливають на формування заощаджень домогосподарств*

*Сформовано автором на основі джерел [3; 14; 21].

У цій групі чинників ключовим є структура домогосподарства – наявність дітей, літніх батьків, кількість непрацюючих членів сім'ї, їх вік. Як відомо, сім'ї з дітьми витрачають на базові потреби 70% і більше сукупного доходу що знижує потенціал накопичення. Вік домогосподарства теж має значення. Відповідно до теорії життєвого циклу, домогосподарства середнього та старшого віку, схильні накопичувати більше для забезпечення майбутнього періоду непрацездатності.

Також теорія життєвого циклу доводить, що максимальний рівень заощаджень домогосподарств припадає на вік 40–55 років, коли стабільність доходів поєднується з меншим фінансовим навантаженням на утримання дітей. Іваницька О. М., Борсук, В. Г. Яковенко В. В. у цьому аспекті зазначають, що : «закономірностями формування заощаджень є наступні: формування основної частини фінансових активів у працездатному віці і їх скорочення через поступовий продаж у пенсійному віці; наявність певного співвідношення між сумою фінансових активів, накопичених у працездатному віці, і їх сумою, реалізованою після виходу людини на пенсію» [12].

Також старші домогосподарства схильні дбати про майбутню непрацевдатність і тому формують заощадження.

Важко не погодитися, що рівень освіти формує здатність домогосподарства приймати обґрунтовані фінансові рішення. Фінансово грамотні домогосподарства вдаються до планування доходів та витрат, тобто цікавляться складанням власного бюджету, практикують навички довгострокового планування, краще орієнтуються у доступних продуктах фінансового ринку для заощаджень, користуються фінансовими інструментами, вміють оцінити їх переваги та недоліки, знаються на фінансових інститутах та їх послугах.

Соціальні норми (що роблять інші) впливають на структуру споживання. У суспільстві, де прийняте статусне, демонстративне споживання рівень заощаджень нижчий. Також можуть працювати норми соціального порівняння. Якщо у суспільній групі прийнято раціонально споживати, оточення може наслідувати цю поведінку і навпаки. У культурах зі стратегічною населення схильне до планування майбутнього, тому накопичує, інвестує, а споживання не домінує над заощадженнями. Якщо у культурі споживання домінують емоційні пріоритети, бажання отримати задоволення від «тут і зараз» (через імпульсивні покупки), то має місце низький рівень заощаджень. Таким чином, культура споживання впливає на заощадження через цінності, звички, емоційні пріоритети.

Щодо доступності та обсягу соціального забезпечення, як от державних пенсій, субсидій, соціальних виплат, то їх вплив на мотивацію до заощаджень обернений. Якщо населення очікує стабільної підтримки від держави, потреба в особистих заощадженнях зменшується.

Місце проживання, як чинник, впливає на заощадження у різний спосіб. З одного боку міські жителі мають вищі доходи, проте і вищі витрати. Міське населення має вільніший доступ до фінансової інфраструктури, проте діджиталізація спростила доступ до фінансових послуг. Піднявся рівень фінансової інклюзії, що нівелює цю різницю.

Наступну групу факторів складають фактори інституційні (див. рис. 1.5). Ці фактори пов'язуються із станом інфраструктури фінансового ринку та рівнем довіри, що склався на ринку завдяки регулюванню.

Рисунок 1.5 – Інституційні чинники формування заощаджень домогосподарств*

*Сформовано автором на основі джерел [3; 6; 14; 21].

Вагомий і прямий вплив на стимулювання заощаджень становить інфраструктура ринку. Так, як зазначають Длугопольський О. П. та Кравчук О. В.: «Розвинений фінансовий ринок світових країн дає можливість урядам без проміжних ланок залучати вільні кошти населення – шляхом розміщення неринкових державних цінних паперів (ощадні бони, ощадні сертифікати, вигашні облігації тощо), націлених на індивідуального інвестора. Констатуємо, що інвестиційні цінні папери виступають доволі зручним інструментом, оскільки вони дають змогу інвестору у будь-який час пред'явити їх до сплати» [6, с. 83].

Таким чином, розвиток фінансової інфраструктури сприяє накопиченню заощаджень завдяки тому, що населенню стають більш доступні як ринки, де можна розмістити свої заощадження так і широкий вибір інституцій комерційних

фінансів. Також сприяє цьому поширення цифровізації фінансового ринку, який модернізує сучасну модель заощаджень через мобільні застосунки, інвестиційні платформи, банківські фізичні відділення, віртуальні банки, онлайн-банкінг.

Рівень довіри до банківської системи та фінансових інституцій безпосередньо впливає на стан організованих заощаджень. Тому якщо такий рівень низький, домогосподарства надаватимуть перевагу неорганізованим заощадженням у вигляді готівки чи валюти.

Регуляторна політика держави дозволяє забезпечити прозорість банківської системи та небанківських фінансово-кредитних установ. Увага, яка приділяється з боку регулятора процесам залучення заощаджень домогосподарств на фінансовий ринок, заходи на випередження, запобігання негативним шокам, управління системними ризиками дозволяють підвищити рівень довіри до фінансових інституцій та збільшити обсяги організованих заощаджень. Соціально-економічна та політична стабільність підвищує впевненість людей і стимулює заощадження.

Наявність системи державних гарантій також є ключовим стимулом для формування заощаджень, зокрема, у банківській системі. Так в Україні успішно діє Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, що значно підвищує довіру населення до банків. Чітке встановлення ліміту гарантованих коштів дозволяє грамотно розпорядитися власними заощадженнями та обрати надійну банківську установу.

Окремий вплив має доступність кредитних ресурсів. В умовах, коли позики відносно дешеві та легкодоступні, домогосподарства рідше вдаються до накопичень «на чорний день» чи дороговартісні покупки, оскільки можуть компенсувати фінансові потреби за допомогою кредитування. Проте збільшена частка витрат на обслуговування кредитів теж негативно впливатиме на обсяги заощаджень у майбутньому.

1.3 Поведінкові аспекти прийняття рішень про заощадження у фінансовій стратегії домогосподарств

Дослідження поняття «заощаджень домогосподарств» привели до розуміння, що мікросоціальних та макроекономічних чинників для їх вивчення недостатньо. Існує окрема група поведінкових, психологічних чинників, які суттєво впливають рішення щодо заощаджень чи пов'язаних із цим фінансових інструментів. Як зазначє Єременко Л. В., індивід наділений комплексом психологічних та емоційних характеристик, а «наявність мотивації відрізняє людські дії від інших форм поведінки» [8, с. 226]. Ця думка прослідковується у дослідженні Горват Т. Ю. та ін., зокрема автори висловлюються так: «Автономно вмотивована особистість, задовольняючи відповідну психологічну потребу, характеризується високим внутрішнім ступенем свободи вибору та сатисфакції від власної діяльності» [5, с. 42].

Сутність психологічного, поведінкового підходу досить широко представлена такими вітчизняними дослідниками як Кононець М. О. та Кіптик К. В. Важливість цього підходу вони підсумовують так: «Психологічне вивчення економічної поведінки людини ґрунтується на кількох взаємопов'язаних теоретичних засадах. У центрі цього підходу – розуміння того, що фінансове прийняття рішень є не лише раціональним процесом, а значно залежить від внутрішніх психологічних структур – цінностей, переконань, установок та емоційних реакцій. У межах цієї парадигми грошові установки та ціннісні орієнтації розглядаються як ключові соціально-психологічні регулятори поведінки» [19, с. 120].

У дослідженні Мульської О. П. підкреслено, що економічна поведінка домогосподарств формується як під впливом макроекономічної системи, так і «суб'єктивних соціо-культурологічних факторів (ментальність, релігійні, сімейні, культуру, традиції і звичаї)», а «психологічні фактори, засновані на уподобаннях, мотивації й очікуваннях, є одними із ключових факторів, які впливають на фінансові рішення домогосподарств» [23]. Кононець М. та Кіптик К. також зазначають, що : «індивідуальну поведінку неможливо повністю пояснити рівнем

доходу чи формальною освітою – вона фільтрується крізь внутрішні психологічні механізми» [19, с. 121]. Отже, вивчення наукової літератури дозволило виділити детермінанти, що лежать в основі фінансової поведінки, що представлено схематично на рисунку 1.4.

Самооцінка – це форма уявлення індивідуума про власні здібності, соціальну прийнятність та значимість, як зазначають Коллі-Шамне А. В. та Соколовський В. М.: «самооцінка виступає фільтром, через який проходить сприйняття фінансової інформації та інтерпретація власних фінансових можливостей» [17, с. 94].

Соціальні очікування являють собою певні припущення щодо того, як слід поводитися з грошима, які особа одержує зі сторони друзів, родини, близького оточення, медійного середовища.

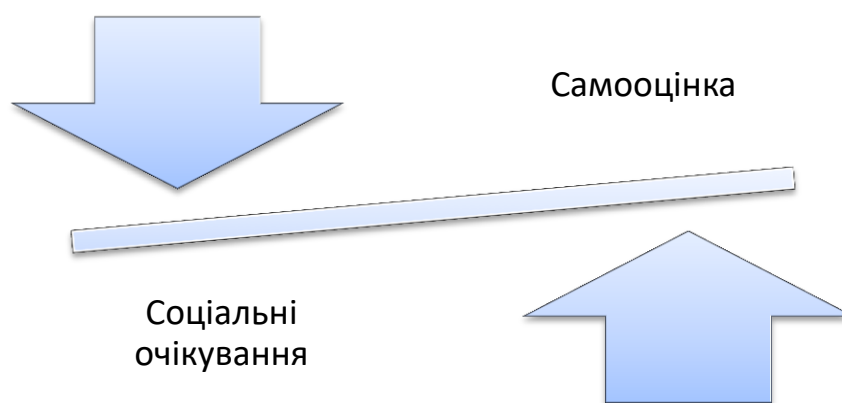

Рисунок 1.4 – Психологічні чинники, що впливають на стиль фінансової поведінки*

*Сформовано автором на основі джерел [17, с. 92; 19, с. 121].

У дослідженні Коллі-Шамне А. В. та Соколовського В. М. підсумовано, що в комплексі ці чинники визначають: «вибірковість уваги до фінансової інформації, чутливість до споживчих стимулів, емоційну реактивність на фінансові невдачі та готовність до довгострокового планування» [17, с. 92].

Під іншим кутом зору проблему психологічних чинників розглядають Кононець М. та Кіптик К., які доводять, що: «...на індивідуальному рівні ключовими чинниками, які впливають на економічну поведінку, є особистісні

цінності (зокрема автономія, досягнення, доброзичливість), грошові установки (інструментальні та символічні) та рівень емоційного інтелекту» [19, с.124].

Цікаві результати дослідження П. Лант і С. Лівінгстоун щодо схильності населення до заощаджень коментує вітчизняна дослідниця Скрипаченко Т. В.: «...зі схильністю до заощаджень корелюють високий рівень освіти, оптимізму щодо власних доходів, дисципліна. Натомість складність заощаджувати корелює з такими особливостями, як імпульсивність, ілюзія контролю, складність підтримувати власну дисципліну у взаємодії із грошима» [29, с. 233].

Таким чином, психологічні чинники стосуються внутрішніх мотиваційних, емоційних та ціннісних орієнтирів особистості. Вони відповідають за те, як домогосподарство оцінює майбутнє, невизначеність якого значно зростає, як сприймає ризик, чи здатна вести себе далекоглядно, чи готова підвищувати свою фінансову грамотність, чи не має якихось хворобливих залежностей (азартні ігри, тощо), чи має, зрештою, необхідні когнітивні здібності. Дослідження наукових публікацій дозволило звести психологічні чинники та представити їх схематично (див. рис. 1.5).

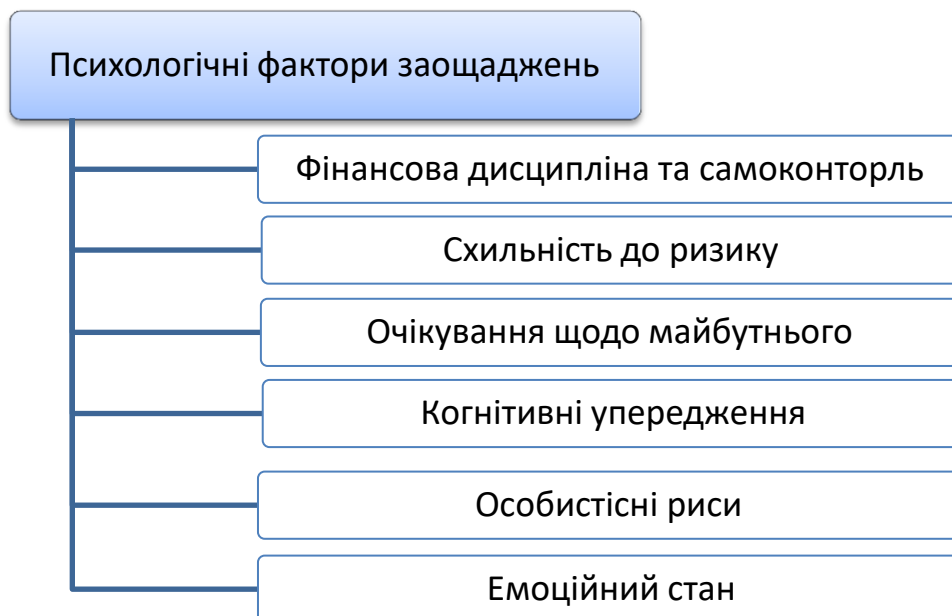

Рисунок 1.5 – Психологічні чинники ощадної поведінки домогосподарств*

* Сформовано автором на основі джерел [8; 16; 19; 29; 33].

Спільну групу поведінкових, особистісних чинників представляють самоконтроль та фінансова дисципліна. Нездатність до самоконтролю й низька фінансова дисципліна призводять до надмірного споживання, нехтування стратегічним плануванням, нездатність брати на себе відповідальність за особисте фінансове благополуччя й у результаті призводять до зниження заощаджень. Психологічною моделлю, що пояснює ці чинники є теорія самоконтролю Талера-Шефріна. Теорія пояснює присутність в особистості двох аспектів «планувальника» та «виконавця». На відміну від першого – раціонального, здатного до обмежень (у нашому випадку – формування заощаджень), другий прагне отримати миттєве задоволення і витратити гроші. На практиці це зводиться до того, що домогосподарства, які використовують бюджети, облікові системи або мобільні фінансові застосунки, накопичують більше. Тобто чинник фінансової поведінки та самоконтролю впливає на те, чи заощадження будуть присутніми в житті домогосподарства. Єременко Л. В., зокрема підсумовує результати проведених досліджень науковців так: «...ті, хто заощаджують, відрізняються від тих, хто не заощаджує, за низкою соціально-психологічних характеристик – таких, як схильність брати на себе відповідальність, використовувати соціальну підтримку, а також проводити жорстку політику в управлінні власними фінансами» [8, с. 225].

Такий чинник, як схильність до ризику впливає на рішення щодо того, які інструменти для заощаджень (інвестицій або консервативні) обере домогосподарство. Тобто це стратегія поведінки із заощадженнями. Теорія доводить, що для домогосподарства критично важливою вважається можливість втратити ніж можливість заробити. Тобто потенційна вигода не перемагає страх втратити у кризові періоди. Це надзвичайно важливий чинник, який пояснює нинішню поведінку домогосподарств, які тримають кошти на поточних депозитах та у готівкових валютних заощадженнях.

Безпосередньо пов'язані із попереднім чинником очікування домогосподарств. Це важливий компонент економічних досліджень, які проводяться навіть на рівні держави. Так, Національний банк у Звіті про

фінансову стабільність представляє аналітику до розділу «Домогосподарства та пов'язані ризики» та загалом й інші регулятори фінансових вивчають індекси споживчих настроїв. Зазвичай, якщо домогосподарства очікують погіршення економічної ситуації, вони збільшують страхові заощадження «на випадок непередбачених подій».

Важливим компонентом блоку психологічних чинників виступають когнітивні спотворення (упередження, викривлення). Це помилки мислення, чи помилки сприйняття, які призводять до нелогічних висновків чи викривлених суджень, оскільки мозок «шукає» короткий шлях для прийняття рішення, яке, зазвичай подобається. Звідси впливає, що багато фінансових рішень є не раціональними, а викликаними і подиктованими автоматичними реакціями. У сфері заощаджень можна виділити такі види когнітивних упереджень як: «упередження підтвердження», «ефект якоря», «помилка того, хто вижив», «відхилення статусу кво», «ефект раціоналізації після покупки», «ефект відкладання» [33]. Упередження підтвердження більшою мірою впливає на витрати. Так людина бачить лише ту інформацію, яка підтверджує бажане – її власні переконання, наприклад, читає позитивні відгуки про дорогу річ, яку придбала та ігнорує негативні. Ефект «якоря» щодо заощаджень пояснюється тим, що сприйняття нормальної суми заощадження прив'язується до випадкових факторів. «Помилка того, хто вижив» – це фокусування уваги на успішних прикладах та ігнорування негативного досвіду. Наприклад, людина може не заощаджувати, тому що чула про успішних людей, які не заощаджували, але не враховує ті випадки, коли це призвело до фінансових проблем. «Відхилення до статус кво» у фінансовому значенні – це небажання змінювати власні фінансові звички: заощаджувати, змінювати фінансові інструменти тощо. Ефект відкладання (*procrastination*) має місце тоді, коли домогосподарства відтермінують рішення про заощадження.

Так чи інакше ці упередження формують фінансову поведінку, можуть призвести до нераціональних витрат, спонтанних покупок, опору фінансовому плануванню, недооцінки ризиків.

Особистісні риси, такі як тип характеру, завбачливість, темперамент ще й у поєднанні з мікросоціальними детермінантами під впливом моди (чи реклами), соціального оточення, традицій сім'ї, наслідування будуть впливати на те, чи формуватиме домогосподарство заощадження та яку форму вони матимуть. Кононець М. О. та Кіптик К. В. зазначають, що: «індивіди з високим рівнем грошової тривожності та низькою емоційною стабільністю частіше схильні до компульсивних покупок і накопичення коштів» [19, с. 121]. А як зазначають Коллі-Шамне А. В. та Соколовський В. М.: «соціальні очікування можуть мати як адаптивний, так і деструктивний вплив» [17, с. 92].

Емоції та установки формують ставлення до витрат, а отже заощаджень. Так, Кононець М. та Кіптик К. виявили, що: «У багатьох емпіричних дослідженнях простежується роль емоційного інтелекту як модератора, що допомагає особистості реалізувати свої цінності та грошові установки в стабільній поведінці» [19, с. 124]. Водночас, Єременко Л. В. переконує, що: «...схильність до заощадження досить сильно розрізняється залежно від виду джерела доходу...витрачаючи основну частину щомісячних доходів, індивіди схильні зберігати великі суми, що надійшли одноразово» [8, с. 224-225].

Таким чином, група психологічних чинників надзвичайно різноманітна, їх вивчення полягає в мультидисциплінарній площині, поєднує економічний раціоналізм, соціальну та культурну складову, психологічну критику та потребує інтегрального підходу.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

2.1 Формулювання та обґрунтування гіпотез дослідження ощадних стратегій домогосподарств в умовах економічної нестабільності

Аналітичне дослідження ощадних стратегій домогосподарств в Україні на сьогодні є досить утруднене, оскільки Державною службою статистики не опрацьовувався та не оприлюднювався великий масив статистичної інформації, що зумовлено військовим станом в Україні та початком активної фази військового вторгнення росії проти нашої держави.

З іншого боку, складність досліджуваної категорії полягає у тому, що офіційні та релевантні дані можна отримати лише по організованих формах заощаджень, тоді як неорганізовані форми заощаджень досягнути неможливо.

Тому зосередимо свою увагу на ринку банківських послуг населенню в частині доступних форм збереження заощаджень домогосподарствами. Для цього скористаємось даними статистики оприлюдненими на офіційному сайті НБУ в розділі «Статика фінансового сектору» [31].

З метою вивчення стану формування заощаджень домогосподарствами в умовах економічної нестабільності пропонується розглянути такі гіпотези:

- гіпотеза №1 – підвищення процентних ставок за депозитами національній валюті підвищує привабливість депозитних інструментів і сприяє збільшенню обсягів організованих заощаджень домогосподарств у банківській системі;

- гіпотеза №2 – мотивацією валютних депозитів керують інші чинники, ніж дохідність, тому вони не чутливі до змін відсоткових ставок;

- гіпотеза №3 – зростання індексу споживчих цін (ІСЦ) стимулює збільшення обсягу інвестицій домогосподарств в ОВДП, оскільки інфляційний тиск підвищує попит на фінансові інструменти, що мають високий ступінь збереження реальної вартості коштів.

Для обґрунтування висунутих гіпотез слід описати методи їх дослідження. Обґрунтовуючи першу гіпотезу будемо спиратися на ідею, що зростання дохідності депозитів стимулює перерозподіл вільних коштів населення на користь формальних фінансових активів, що проявляється у прирості депозитного портфеля банків.

Для обґрунтування цієї гіпотези скористаємося показником «інтегральна процентна ставка». У контексті НБУ «інтегральна процентна ставка» – це середньозважена фактична ставка за певною категорією фінансових операцій (наприклад, залученими депозитами чи наданими кредитами) за певний період. НБУ використовує цей термін як статистичний інструмент для моніторингу та оцінки загального стану грошово-кредитного ринку країни. У нашому дослідженні він відобразить реальну дохідність депозитів як переважної форми організованих заощаджень домогосподарств.

Методами для перевірки будуть візуалізація (відображення трендів на графіках за допомогою діаграм розсіювання: динаміка інтегральної ставки та приріст депозитів) і тестування причинності – чи впливає зміна ставок за строковим депозитами на темп їх приросту в банківській системі.

В основу другої гіпотези покладено припущення про нечутливість валютних депозитів до зміни відсоткових ставок. Для порівняння використаємо значення середньозваженої ставки за депозитами домогосподарств, залученими у іноземній валюті із питомою вагою депозитів на вимогу, але номінованих у іноземній валюті. Очікуваним результатом такого порівняння має бути слабкий, або нульовий зв'язок. Обґрунтуванням цієї гіпотези слугує кілька аспектів.

По-перше, валютні депозити традиційно залучаються під низьку відсоткову ставку. Цьому сприяють обмеження, накладені на комерційні банки щодо можливості використовувати валюту для активних операцій, вимоги щодо нормативу резервування за такою ресурсною базою та висока ліквідність валютних коштів. Тому зміна відсоткових ставок в межах 0,1-0,3 відсоткових пункти залишається непоміченою потенційними вкладниками.

По-друге, має місце переважання впливу валютного курсу над впливом ставки. Рішення домогосподарств щодо валютних заощаджень більшою мірою стосуються коливань валютного курсу ніж дохідності такого депозиту. Очікування девальвації збільшує попит на валютні заощадження. Тобто за силою впливу очікування змін валютного курсу переважають над відсотковими ставками. Більшість країн з високою волатильністю інфляції демонструють поведінку нечутливості до відсоткових стимулів, коли мова йде про заощадження в іноземній валюті. Домогосподарства розглядають їх як форму страхування, а не як інвестиційний актив. Також такі заощадження дозволяють вільно переміщувати валюту при перетині кордону, тоді як наявність готівки у таких осіб обмежена дозвільними процедурами.

Тому, для демонстрації слабкості чи відсутності зв'язку між обсягами депозитів, залучених в іноземні валюти із їх вартістю, скористаємось статистичними даними НБУ про обсяг депозитів на вимогу в іноземній валюті, визначивши їх частку в загальному обсязі депозитів в іноземній валюті.

Доведення третьої гіпотези ґрунтується на тому, що підвищення ІСЦ стимулює приріст обсягів інвестицій домогосподарств в облігації внутрішньої державної позики. Інфляція суттєво знецінює готівку та інші низько дохідні фінансові інструменти, а отже домогосподарства шукають більш надійні способи захисту купівельної спроможності. Розгортання інфляції підвищує попит на ті фінансові інструменти заощаджень, які спроможні зберігати їх реальну вартість. Облігації внутрішньої державної позики пропонують ринкову дохідність або фіксовану, яка може компенсувати рівень інфляції. Також варто зауважити, що в Україні доходи, отримані від володіння ОВДП не підлягають оподаткуванню, на відміну від доходів, одержаних від депозитів. Це робить ОВДП більш привабливим та більш конкурентним активом, порівняно із іншими формами організованих заощаджень, таких як депозити. Усе викладене свідчить на користь позитивного зв'язку між темпами інфляції та вкладеннями домогосподарств в ОВДП. Для порівняння скористаємося даними НБУ щодо ОВДП, що перебувають на руках у фізичних осіб та даними щодо депозитів у національній валюті, які

вкладені домогосподарствами на строк, більше 2 років, щоб зберігався аспект терміновості заощаджених коштів. Як методологічну основу використає прийом співставлення коефіцієнтів, для чого визначимо співвідношення між обсягами ОВДП та депозитами вказаних видів. Тенденції змін розрахованих коефіцієнтів порівняємо із даними про ІСЦ в Україні за відповідні періоди.

2.2 Загальна характеристика макроекономічних передумов формування стратегій заощаджень домогосподарствами України

Існує думка, що індекс споживчих цін та частка споживчих витрат у ВВП є ключовими макроіндикаторами, що визначають ощадну поведінку домогосподарств. Зростання інфляції підвищує невизначеність і знижує реальну вартість накопичених коштів, формуючи слабку схильність до заощадження. Одночасно збільшення частки споживчих витрат у ВВП свідчить про перерозподіл доходів домогосподарств у бік поточного споживання, що зменшує можливості для формування заощаджень. Таким чином, інфляційні процеси та структура використання доходів безпосередньо впливають на динаміку заощаджень населення. Розглянемо за допомогою графіка на рисунку 2.1 взаємозв'язок між цими двома показниками.

Як свідчать дані рисунку 2.1 індекс споживчих цін (ІСЦ) має виражені коливання: від 104,1% до 126,6%, загальна тенденція зміни вказує на помірну інфляційність із періодами прискорення. Споживчі витрати у ВВП більш стабільні, відбувається їх коливання в межах 85,6-105,8%.

Аналіз динаміки індексу споживчих цін (ІСЦ) та частки споживчих витрат у структурі ВВП дає змогу визначити особливості поведінки домогосподарств у контексті зміни загального рівня цін. Подані дані демонструють нерівномірний темп інфляції у поєднанні з відносно стабільним, хоча і коливним, рівнем споживчих витрат. Це створює підґрунтя для оцінки того, як інфляція впливає на обсяг потенційних заощаджень населення.

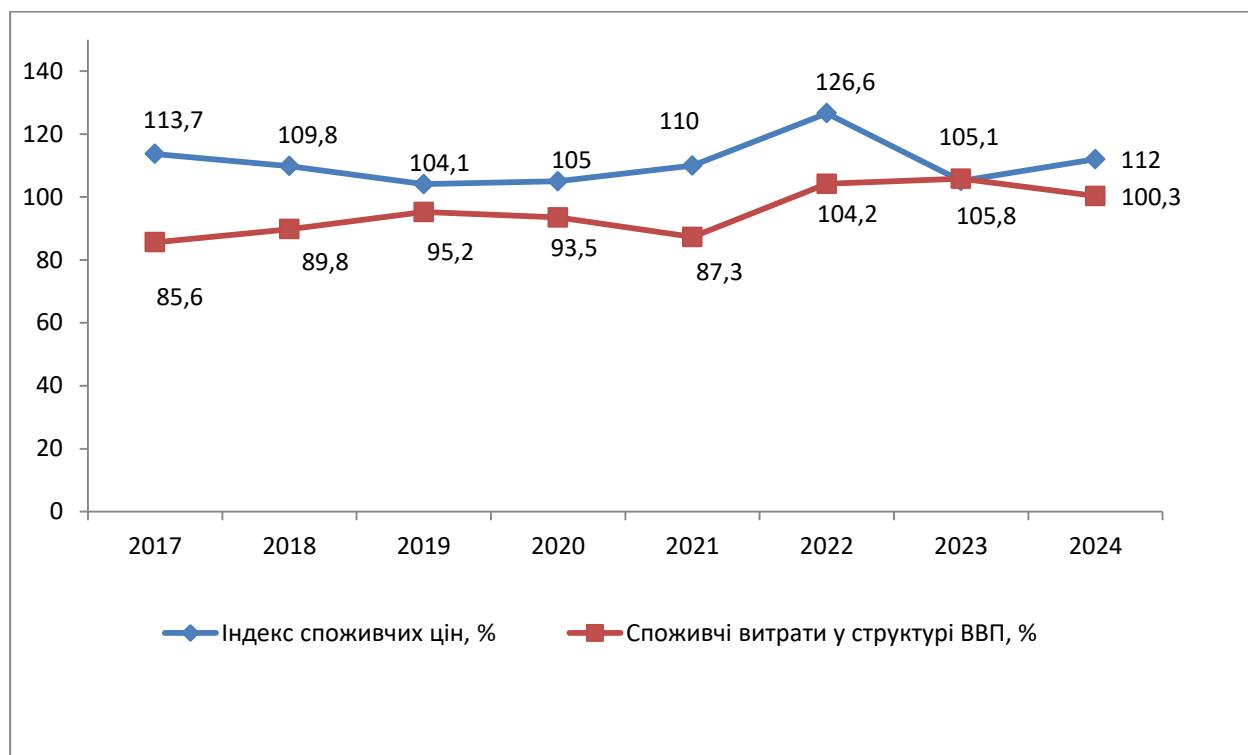

Рисунок 2.1 – Динаміка індексу споживчих цін (ІСЦ) та частки споживчих витрат у структурі ВВП*

*Сформовано за даними джерела [13]

По-перше, у періоди різкого інфляційного прискорення (наприклад, зростання ІСЦ до 126,6%) спостерігається паралельне збільшення частки споживчих витрат у ВВП (до 104,2%). Така ситуація свідчить про активізацію короткострокового споживання, коли домогосподарства прагнуть здійснити покупки раніше, очікуючи подальшого подорожчання товарів та послуг. У цей період домінує поведінковий мотив «витрачати зараз», що знижує рівень організованих та неорганізованих заощаджень.

По-друге, у фазах помірної або сповільненої інфляції (ІСЦ 104–110%) частка споживчих витрат знижується або стабілізується на нижчих рівнях (87–95%). Це означає, що реальні доходи домогосподарств не забезпечують підтримання попередніх обсягів споживання, що, у свою чергу, формує потенціал для збільшення заощаджень або переходу до альтернативних способів збереження купівельної спроможності (валюта, депозити, ОВДП). Така реакція відповідає

класичній моделі споживчої поведінки за умов помірної інфляції, коли домогосподарства обмежують витрати та намагаються компенсувати втрату реальних доходів шляхом формування фінансових резервів.

По-третє, співставлення динаміки ІСЦ і частки споживчих витрат у ВВП свідчить, що між ними існує нелінійний та асиметричний зв'язок. Стрибкоподібне зростання цін стимулює споживання, тоді як помірна інфляція, навпаки, знижує рівень витрат населення. Це дає підстави припустити існування зворотного зв'язку між інфляцією та рівнем заощаджень домогосподарств, який проявляється по-різному залежно від інтенсивності інфляційного тиску.

З огляду на отримані результати можна констатувати, що інфляційні процеси мають подвійний вплив на заощаджувальну поведінку (див. рис. 2.2).

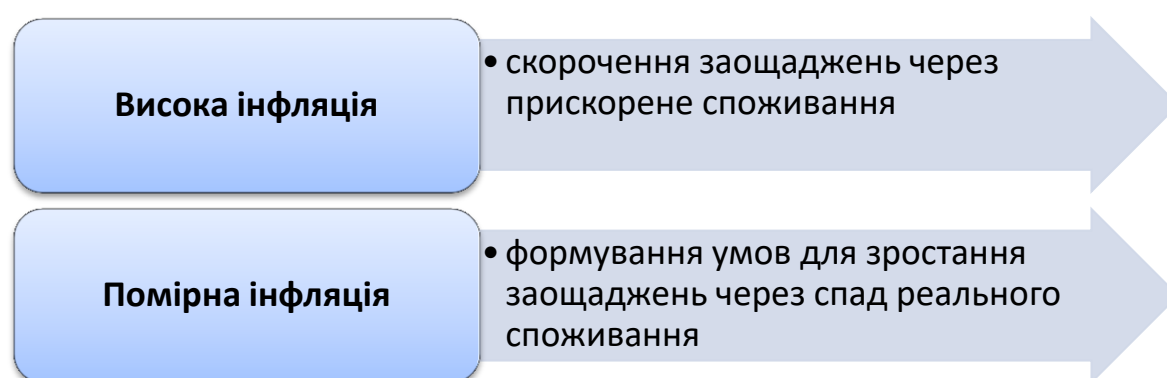

Рисунок 2.2 – Вплив інфляції на заощаджувальну поведінку*

*Сформовано автором

Таким чином, аналіз наведених показників підтверджує, що інфляція є важливим зовнішнім чинником, який визначає обсяг доступних домогосподарствам заощаджень, а також впливає на перерозподіл ресурсів між поточним споживанням та довгостроковими фінансовими інструментами.

Через повномасштабне вторгнення та воєнний стан збір та публікація статистичної інформації у нашій країні утруднена. І статистичні дані, що демонструють обсяги та структуру даних по доходах, витратах та заощадженнях, які охоплюють усю країну, недоступні. Розглянемо дані за останні 5 років, що

були оприлюднені Державною службою статистики України [7], представлені у додатку А та зведені у аналітичні таблиці 2.1 – 2.2.

Таблиця 2.1 – Складові доходів, витрат й заощаджень домогосподарств України у 2017-2021 рр., млн. грн.*

Показник	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Доходи населення, всього з них	2652082	3248730	3744060	4045191	4863519
– заробітна плата	1209097	1529367	1758588	1832294	2211720
– прибуток та змішаний дохід	477854	572065	678217	740334	964851
– дохід від власності, одержаний	78673	91164	117003	104986	107241
– соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	886458	1056134	1190252	1367577	1579707
Витрати та заощадження, всього, з них	2652082	3248730	3744060	4045191	4863519
– придбання товарів та послуг	2359985	2884971	3356993	3520546	4305425
– дохід від власності, сплачений	21561	29975	39299	45788	46976
– поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	239898	302237	360225	414937	503468
– нагромадження нефінансових активів	-32060	-22889	-40335	-44539	-36771
– приріст фінансових активів	62698	54436	27878	108459	44421
Витрати	2621444	3217183	3756517	3981271	4855869
Заощадження	30638	31547	-12457	63920	7650

*Сформовано за даними джерела [7, с. 7]

Як бачимо, доходи домогосподарств України у вказаний період демонстрували стабільний приріст і швидкий темп. Так у 2021 році приріст склав 20,2%. Основним джерелом зростання доходів була заробітна плата, оскільки темп її зміни в середньому співпадав із зміною загального доходу.

Стаття «Соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти» теж в середньому має однакові темпи приросту у досліджуваному періоді, а дохід домогосподарств, одержаний від власності не є стабільним. Цікаво, що у 2020 році, порівняно із 2019 році витрати мали найменший приріст. Це позначилося на зростанні обсягу заощаджень, які суттєво просіли у 2019 році. У підсумку у 2021 році заощадження зменшились на 88%. Постійний приріст серед видатків має придбання товарів та послуг, що найбільш помітне за даними 2021 року. Якщо у 2018-2019 роках відбувалося нагромадження фінансових активів, то у 2021 році воно скоротилося на 17,4%. Дуже нестабільними були зміни приросту фінансових активів, які у 2021 році зменшились на 59%.

Таблиця 2.2 – Динаміка складових доходів, витрат й заощаджень домогосподарств України у 2018-2021 рр.

Показник	Відхилення							
	2018/2017		2019/2018		2020/2019		2021/2020	
	абс., млн. грн.	відн., %	абс. млн. грн.	відн., %	абс. млн. грн.	відн., %	абс. млн. грн.	відн., %
1. Доходи населення, всього з них	596648	22,5	495330	15,2	301131	8,0	818328	20,2
– заробітна плата	320270	26,5	229221	15,0	73706	4,2	379426	20,7
– прибуток та змішаний дохід	94211	19,7	106152	18,6	62117	9,2	224517	30,3
– дохід від власності, одержаний	12491	15,9	25839	28,3	-12017	-10,3	2255	2,1
– соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	169676	19,1	134118	12,7	177325	14,9	212130	15,5
2. Витрати та заощадження, всього, з них	596648	22,5	495330	15,2	301131	8,0	818328	20,2
– придбання товарів та послуг	524986	22,2	472022	16,4	163553	4,9	784879	22,3
– дохід від власності, сплачений	8414	39,0	9324	31,1	6489	16,5	1188	2,6
– поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	62339	26,0	57988	19,2	54712	15,2	88531	21,3
– нагромадження нефінансових активів	9171	-28,6	-17446	76,2	-4204	10,4	7768	-17,4
– приріст фінансових активів	-8262	-13,2	-26558	-48,8	80581	289,0	-64038	-59,0
3. Витрати	595739	22,7	539334	16,8	224754	6,0	874598	22,0
4. Заощадження	909	3,0	-44004	-139,5	76377	Зм. у 6 разів	-56270	-88,0

* Розраховано автором

Від’ємне значення заощаджень відображає ситуацію, коли домогосподарства фінансують споживання за рахунок накопичень або запозичень, а не відкладають кошти. Це може означати наступне: по-перше, витрати перевищують доходи домогосподарств (домогосподарства спожили більше, ніж отримали за рік, тобто відбувся чистий відтік коштів), по-друге, могли мати вплив нестабільність чи економічні шоки (можливі фактори: падіння доходів, збільшення цін, необхідність покриття кредитних зобов’язань чи інших витрат), по-третє – фінансовий дефіцит сімейних бюджетів (в умовах високих витрат і низьких доходів домогосподарства використовують накопичення або беруть кредити, що формально відображається як від’ємне заощадження. Окреслені зміни у доходах, витратах та заощадженнях домогосподарств повністю відповідають ситуації, описаній вище як вплив інфляційних процесів на заощаджувальну поведінку.

Структура доходів, витрат й заощаджень домогосподарств у розглянутому періоді представлена у таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 – Структура доходів, витрат й заощаджень домогосподарств України у 2017-2021 рр., млн. грн.*

Показник	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
Доходи населення, всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
з них					
– заробітна плата	45,6	47,1	47,0	45,3	45,5
– прибуток та змішаний дохід	18,0	17,6	18,1	18,3	19,8
– дохід від власності, одержаний	3,0	2,8	3,1	2,6	2,2
– соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	33,4	32,5	31,8	33,8	32,5
Витрати та заощадження, всього,	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
з них					
– придбання товарів та послуг	89,0	88,8	89,7	87,0	88,5
– дохід від власності, сплачений	0,8	0,9	1,0	1,1	1,0
– поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	9,0	9,3	9,6	10,3	10,4
– нагромадження нефінансових активів	-1,2	-0,7	-1,1	-1,1	-0,8
– приріст фінансових активів	2,4	1,7	0,7	2,7	0,9
Витрати	98,8	99,0	100,3	98,4	99,8
Заощадження	1,2	1,0	-0,3	1,6	0,2

*Сформовано за даними джерела [7, с. 9]

Цікаво, що заробітна плата у доходах становить приблизно однакову частину і суттєво не коливається, перебуваючи в межах 45-47%. В середньому на 32-33 відсотки домогосподарства залежать від соціальної підтримки держави. Прибуток і змішаний дохід ледве перевищують 19% доходу. У витратах на споживання частка товарів та послуг становить у середньому майже 89%. Частка заощаджень у витратах мізерна – лише 0,2% за 2021 рік, а в середньому вона становить 0,7%.

Оцінка фінансової стабільності домогосподарств, проведена Шишкіним В. С. показує, що лише п'ята частина домогосподарств «має тривалі періоди фінансової стабільності» [34], 39,7% респондентів заявили, що не мають фінансової стабільності й лише 40,2% опитаних домогосподарств мають стабільні й регулярні доходи. Щодо відношення домогосподарств, їх доходів та витрат у часу воєнного стану, то ситуацію за даними 2023 року, що були отримані Шишкіним В.С. «за базою даних

обстеження соціально-економічного становища домогосподарств 2023 року» [34], представлено на рисунку 2.3.

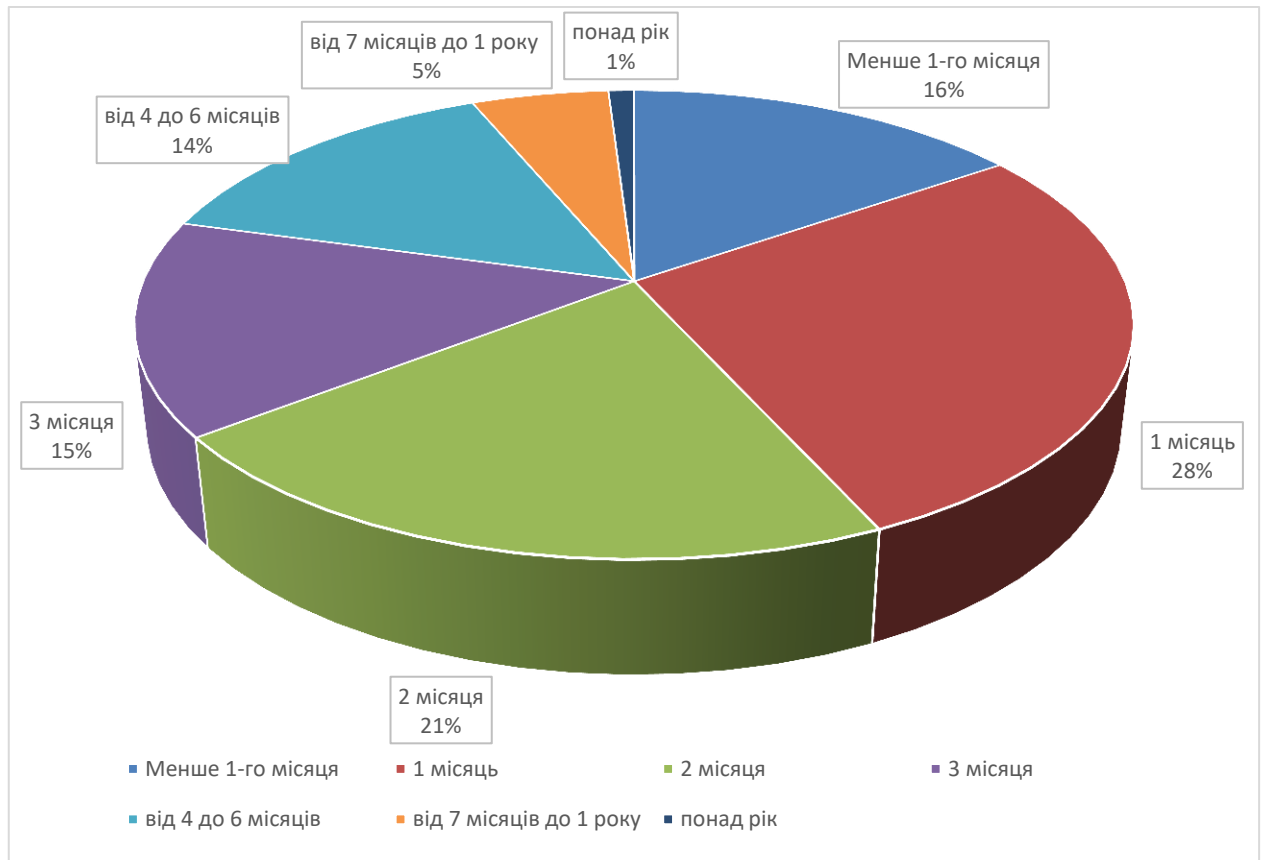

Рисунок 2.3 – Розподіл домогосподарств за їх очікуваннями щодо достатності наявних заощаджень (за даними опитувань у 2023 році) [30, 34]

Як відомо, заощадження домогосподарств становлять їх «фінансову подушку безпеки». Нині ситуація в Україні значно погіршилася, що обумовлено об'єктивними причинами. Так, заощаджень, яких вистачить на період 1 рік мають лише 1% домогосподарств. 16% домогосподарств можуть розраховувати на заощадження менш ніж на 1 місяць і ще 28% – упродовж 1 місяця. Від 2 місяців протримаються 21% домогосподарств. На 3 місці вистачить заощаджень 15% домогосподарств і ще 14% домогосподарств зможуть прожити від 4 до 6 місяців. Зовсім незначна частина – 5% зможуть використовувати заощадження, як подушку безпеки, від 7 місяців до 1 року.

Це свідчить про надзвичайно низький рівень заощаджень і ставить під сумнів їх вплив на інвестиційну спроможність економічної системи.

Загалом вплив макроекономічної ситуації на заощаджувальні стратегії домогосподарств можна оцінити за допомогою аналітичної таблиці 2.4.

Таблиця 2.4 – Взаємозв'язок макроекономічних показників із заощадженнями домогосподарств України у 2017-2021 рр., млн. грн.*

Показник	Роки				
	2017	2018	2019	2020	2021
ВВП, млрд. грн.	2982,9	3558,7	3974,6	4194,1	5459,6
Номінальний темп росту ВВП, %	125,2	119,3	111,7	105,5	130,2
Реальний темп росту ВВП, %	102,5	103,4	103,2	107,2	108,1
ВВП на одну особу, тис. грн.	70,22	84,19	94,50	100,4	131,9
Заощадження домогосподарств, млн. грн.	30638	31547	-12457	63920	7650
Темп приросту заощаджень, %	143,3	3,0	-139,5	-613,1	-88,0
Частка заощаджень у ВВП, %	1,03	0,88	-0,31	1,52	0,14
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство:					
- у грн.;	8165,2	9904,1	12118,5	12432,3	14490,6
- у % до попереднього року	131	121,3	122,4	102,6	116,6
Індекс споживчих цін, %	113,7	109,8	104,1	105,0	110,0

*Сформовано за даними джерел [1; 7; 13; 22]

Абсолютні значення ВВП з 2017 до 2021 року зросли з 2982,9 млрд грн до 5459,6 млрд грн, тобто майже в двічі за 5 років. Номінальний темп зростання ВВП демонструє коливання: після значного стрибка в 2017 році (125,2%) його темп знижується до 105,5% у 2020 році та різко зростає до 130,2% у 2021. Це свідчить про поєднання економічного зростання та впливу інфляції. Реальний темп росту ВВП є більш стабільним: від 102,5% у 2017 році до 108,1% у 2021 році. Тобто реальна економіка зростає помірно, а на номінальні показники значно впливають інфляційні процеси.

ВВП на одну особу показує поступове зростання: від 70,22 тис. грн. у 2017 до 131,9 тис. грн. у 2021. Це свідчить про підвищення середнього рівня добробуту населення. Заощадження коливаються дуже сильно, зокрема у 2019 та 2021 роках відзначено негативне значення (-12457 млн. грн.). Це може відображати: фінансові стреси у домогосподарствах, високу споживчу активність або вплив пандемії COVID-19 (2020 рік) на структуру доходів та витрат.

Темп приросту заощаджень також нестабільний: після стрімкого зростання в 2017 (143,3%) він падає упродовж 2019-2021 років.

Частка заощаджень у ВВП коливається від -0,31% до 1,52%, що свідчить про низький рівень фінансової стабільності домогосподарств та обмежені можливості накопичення.

Сукупні ресурси на одне домогосподарство зростають з 8165,2 грн. у 2017р. до 14490,6 грн. у 2021р., але темп приросту зменшується у 2020–2021рр. (102,6% та 116,6% відповідно), що відображає уповільнення росту доходів на фоні економічної невизначеності.

Інфляція коливається від 4,1% у 2019р. до 13,7% у 2017р., а у 2020–2021рр. стабілізується на рівні 5-10%. Це впливає на номінальні темпи зростання ВВП та частку заощаджень: підвищення цін знижує реальну купівельну спроможність домогосподарств та стимулює споживання замість накопичень.

Як наслідок, фінансова поведінка домогосподарств характеризується високою волатильністю заощаджень, низькою часткою накопичень у ВВП, що свідчить про низький рівень фінансової стабільності та відсутність довгострокових заощаджень.

Взаємозв'язок доходів та інфляції полягає у такому: темпи росту ВВП перевищують реальне збільшення заощаджень, що свідчить про орієнтацію населення на споживання. Загалом мають місце ризики для фінансової політики, що проявляються у нестійкості заощаджень. Їх низька частка у ВВП може обмежувати внутрішнє фінансування інвестицій.

Це можна перевірити шляхом аналізу співвідношення строкових депозитів у банківській системі до ВВП. Проведемо аналіз за допомогою графіків (див рис. 2.4). Аналітика приведених діаграм демонструє зменшення частки депозитів у ВВП. Це може свідчити про зниження популярності класичних банківських заощаджень або про переорієнтацію громадян на інші інструменти збереження та примноження коштів (наприклад, інвестиції, накопичення готівки, валютні депозити).

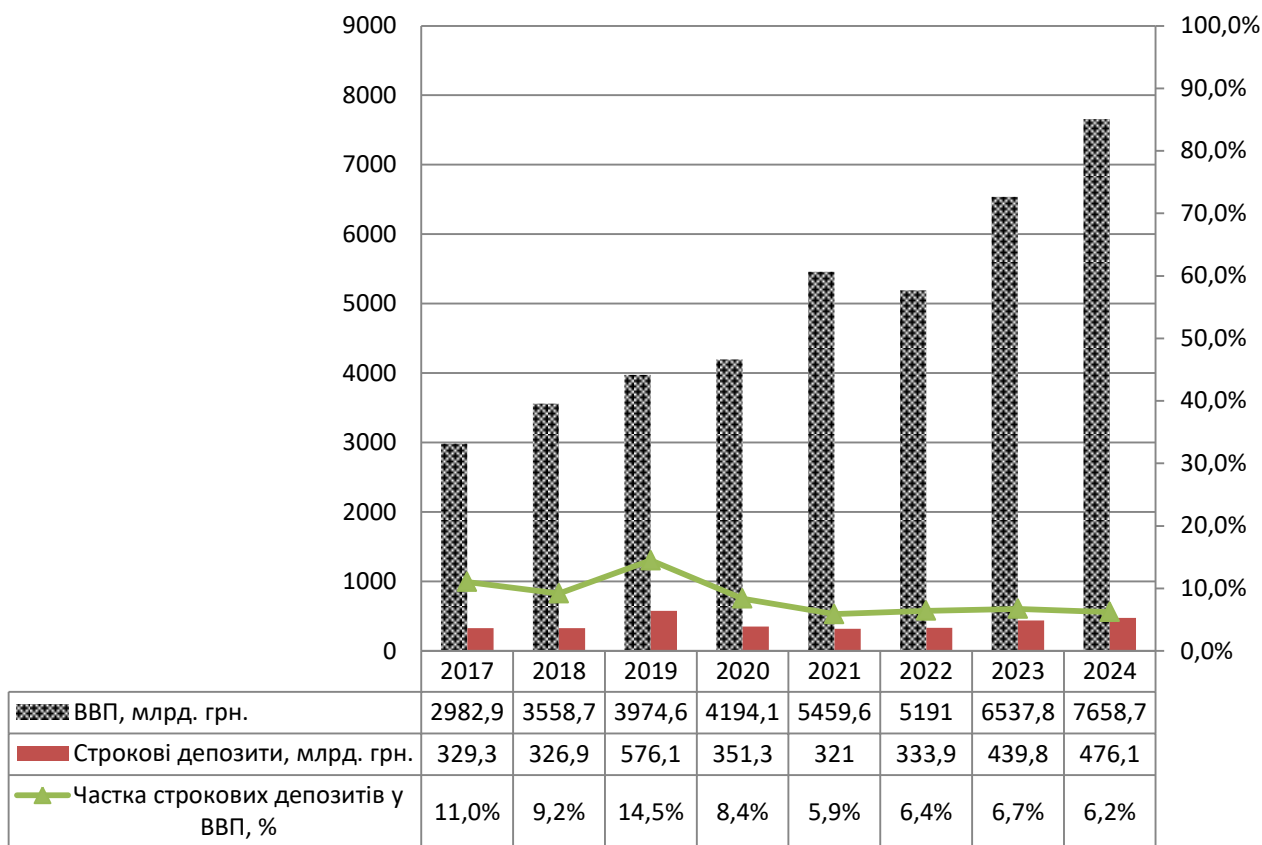

Рисунок 2.4 – Динаміка частки строкових депозитів у ВВП*

*Розраховано автором за даними джерел [мінфін, нбу]

Пік у 2019 міг бути пов'язаний із високими ставками за депозитами або довірою до банків до пандемії та економічної нестабільності. Падіння у 2020-2021 рр. також збігається з наслідками COVID-19, інфляційними ризиками та фінансовою невизначеністю, що могло вплинути на рішення людей зберігати гроші у банках.

Отже, строкові депозити залишаються важливим інструментом накопичень, але їх частка у ВВП суттєво зменшується, що свідчить про зростання альтернативних способів заощаджень та вплив макроекономічних чинників на поведінку домогосподарств. Для фінансового планування та розвитку заощаджень важливо враховувати тенденцію зниження частки банківських депозитів у економіці і стимулювати фінансову грамотність населення щодо ефективних способів накопичень, адже такий стан свідчить про низьку інвестиційну значимість депозитної складової заощаджень в Україні.

2.3 Перевірка достовірності гіпотез щодо ощадних стратегій домогосподарств в умовах економічної нестабільності

В умовах економічної нестабільності, особливо важливим вбачається дослідження ощадних стратегій домогосподарств, оскільки під впливом кризи посилюється залежність від зовнішніх факторів. Особливо відчутно збройна агресія позначалася на доходах – базі формування заощаджень, оскільки додалися: фізична втрата майнових активів, безробіття, інфляція, міграція. Так, НБУ також звітує, що: «Схильність до заощаджень у банках дещо знизилася. Протягом останнього півріччя співвідношення приросту банківських вкладень та доходів населення дещо знизилося. Його рівень – близько 3%, що відповідає середньому значенню в країнах ЄС. Однак у більшості цих країн населення переважно зберігає заощадження в інших інструментах. Натомість в Україні, як і раніше, основні обсяги коштів населення акумулюються на гривневих банківських рахунках» [11, с. 21]. Наша гіпотеза ґрунтується на таких ефектах: дохідності, переміщення, поведінковому.

1. Ефект дохідності – вищі депозитні ставки збільшують очікувану дохідність організованих (формальних) заощаджень. Вони стають більш конкурентними серед інших альтернативних способів зберігання чи використання коштів.

2. Переміщення капіталу – зростання дохідності депозитів стимулює «перелити» кошти із неорганізованої форми заощаджень, таких як готівка на доступні фінансові інструменти банківського ринку.

3. Поведінковий аспект – підвищення ставок слугує сигналом вигідності депозитів, що паралельно із безпечністю цього фінансового інструменту підвищує рівень довіри до банківської системи і стимулює ріст заощаджень.

Як було обґрунтовано, для порівняння дохідності депозитів та доведення її впливу на ощадну поведінку використаємо значення інтегрального показника дохідності строкових депозитів, залучених банками у фізичних осіб (див. табл. 2.5).

Таблиця 2.5 – Середньозважені процентні ставки за строковими депозитами, залученими банками у фізичних осіб у 2020-2024 рр., %

Основні показники	Роки				
	2020	2021	2022	2023	2024
1. Інтегральна ставка	5,7	5,6	7,3	9,9	8,3
2. У національній валюті	8,7	8,0	12,1	13,9	12,3
3. У іноземній валюті	1,4	0,7	0,6	1,1	1,2

НБУ використовує ці показники для аналізу ринкових тенденцій та відображення реальної середньої вартості залучення коштів банками (або кредитування економіки). Дослідницькі аспекти використання усередненого показника полягають у такому:

- 1) це агрегований, а не ставка для конкретного договору;
- 2) ставка є зваженою, тобто її значення сформоване за вартістю більшості депозитних угод, які були укладені банками (наприклад, якщо великі банки залучили багато депозитів під 5%, а малі під 7%, інтегральна ставка буде ближчою до 5%);
- 3) врахування фактичних обсягів – ставка розраховується по фактично укладених договорах.

Динаміку обсягів депозитного портфеля банківської системи України представимо за допомогою аналітичної таблиці 2.6.

Таблиця 2.6 – Динаміка депозитів домогосподарств, залучених банківською системою України у 2020-2024 рр.

Показники	Роки				
	2020	2021	2022	2023	2024
1. Депозитів всього, млрд. грн. <i>з них:</i>	730,3	794,2	1045,7	1228,5	1381,9
2. Депозити на вимогу, млрд. грн.	397,0	473,2	711,8	788,7	905,8
3. Строкові депозити, млрд. грн.	351,3	321,0	333,9	439,8	476,1
- відсотків до попереднього року	107,4	91,0	104,0	131,7	108,2

Проаналізуємо, як виглядає залежність між темпами зростання обсягів строкових депозитів та їх вартістю за допомогою рисунку 2.5.

Рисунок 2.5 – Співставлення темпу зростання строкових депозитів домогосподарств із показником їх середньозваженої дохідності у банківській системі.

Таким чином, як свідчать дані графічної побудови, зміна ставок за строковим депозитами прямо впливає на темп їх приросту в банківській системі, отже першу гіпотезу доведено.

Друга гіпотези стосується припущення про те, що між дохідністю депозитів в іноземній валюті та їх обсягами зв'язок слабкий або відсутній. Як було обґрунтовано, для порівняння необхідно встановити, який обсяг депозитів в іноземній валюті залучено у банківську систему та якою в їх обсязі є частка депозитів до запитання, які взагалі мають найнижчу дохідність. Для цього скористаємось аналітичною таблицею 2.7.

Таблиця 2.7 – Склад та динаміка депозитів домогосподарств у іноземній валюті, залучених банківською системою України у 2020-2024 рр.

Показники	Роки				
	2020	2021	2022	2023	2024
1. Депозити у іноземній валюті всього, млрд. грн.	296,9	287,1	392,4	430,1	485,1
<i>з них:</i>					
2. Депозити на вимогу, млрд. грн.	128,4	165,9	243,5	268,6	313,2
3. Частка депозитів на вимогу у загальному обсязі депозитів у іноземній валюті, %	43,2	57,8	62,1	62,4	64,7

Щоб пояснити зв'язок між вартістю (ставками) валютних депозитів та їх обсягами представимо розраховані дані допомогою графіків рисунку 2.6.

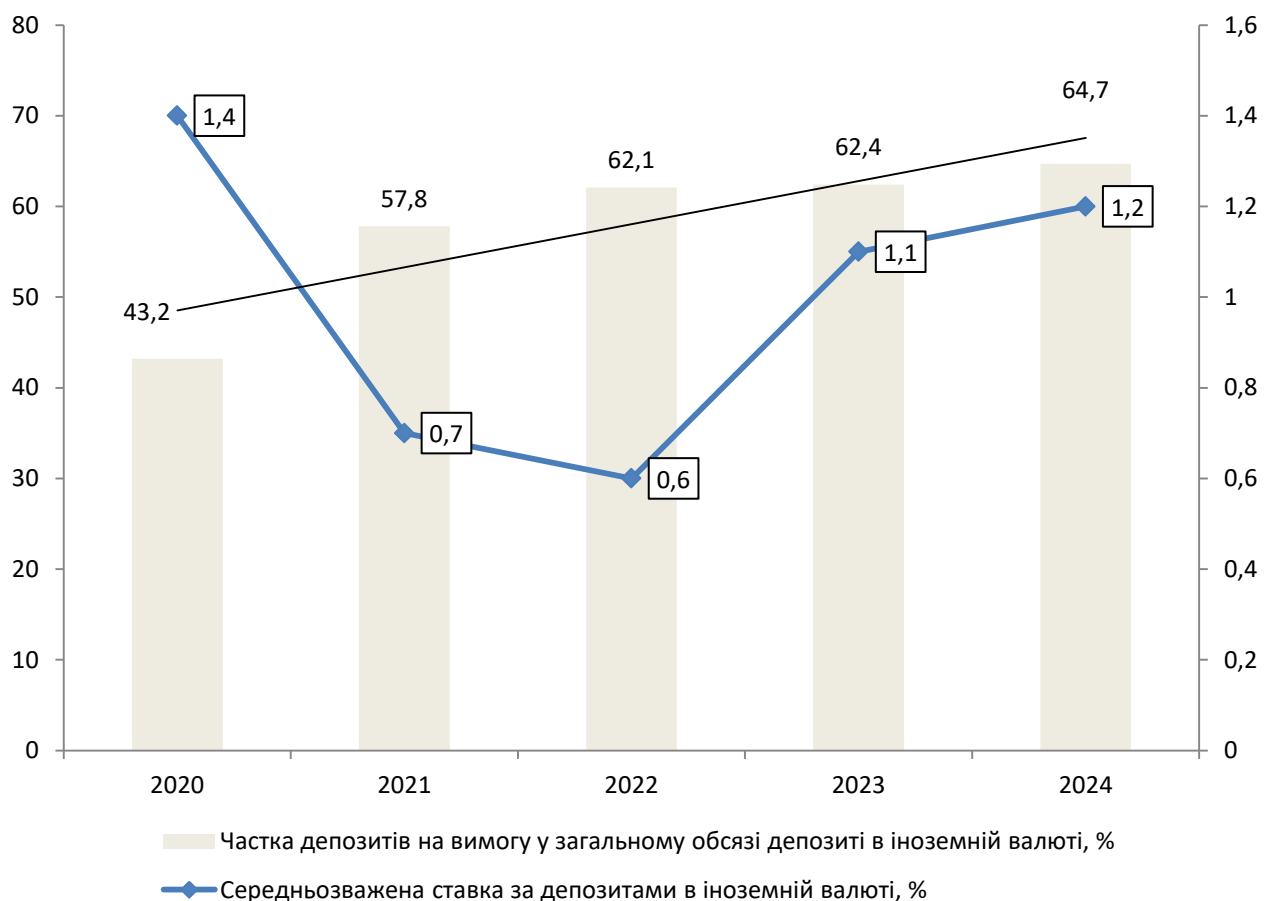

Рисунок 2.6 – Співставлення частки депозитів на вимогу у іноземній валюті домогосподарств із показником їх середньозваженої дохідності

Як видно із рисунку, незважаючи на зміни відсоткових ставок спостерігається чітка тенденція зростання частки депозитів на вимогу у валютній складовій ресурсної бази банків. Вкладників приваблює й той факт, що на вклади, номіновані в іноземній валюті також поширюється гарантований державний захист від Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Це підтверджує наші припущення, що у структурі доходів домогосподарств вигода від валютного депозиту очікується як вигода від запобігань знеціненню національної валюти, тоді як за гривневими депозитами ставка є визначальною. Також має значення інша мотивація домогосподарств як заощаджувачів.

Критерієм оцінки таких заощаджень виступає збереження купівельної спроможності фінансових активів. Як бачимо, їх зміна відбувається лінійно. Вони розглядаються як елемент захисту, а не як спосіб генерування доходу. Разом з тим, валютні заощадження є характерною ознакою такої фінансової поведінки, як «уникнення ризику». З точки зору психології вибір валюти вбачається більш важливим, ніж оцінювання відсоткової ставки. Переваги валютних заощаджень підсилені досвідом різних криз і закріплені звичкою довіряти «твердим валютам». Таким чином, на валютні заощадження люди орієнтуються як на ознаку стабільності, а не як інвестицію. Тому зміни відсоткових ставок не змінюють мотивації.

Отже маємо доведену слабку реакцію валютних депозитів на зміну відсоткових ставок. Мотивація, психологічні та поведінкові аспекти у такому виді заощаджень є переважаючими. Валютні депозити не мають високої еластичності за ставкою, оскільки домогосподарства орієнтуються на захисну функцію таких заощаджень. Навіть підвищення дохідності чи її зниження не призводять до змін у валютній структурі депозитів.

Гіпотеза №3, що говорить про те, що «зростання індексу споживчих цін (ІСЦ) стимулює збільшення обсягу інвестицій домогосподарств в ОВДП, оскільки інфляційний тиск підвищує попит на фінансові інструменти, що мають високий ступінь збереження реальної вартості коштів». Для її доведення скористаємося даними зведеної аналітичної таблиці 2.8.

Таблиця 2.8 – Вихідні дані для доведення гіпотези №3*

Показники	Роки				
	2020	2021	2022	2023	2024
1. Індекс споживчих цін (ІСЦ), %	105,0	110,0	126,6	105,1	112,0
2. ОВДП, які знаходяться у власності фізичних осіб, млн. грн.	11008,5	24893,6	29806,9	51284,7	67047,3
3. Строкові депозити (більше 2 років) у національній валюті, млн. грн.	1044	1617	1810	3587	4228
4. Співвідношення ОВДП до строкових депозитів у національній валюті, грн./грн.	10,5	15,4	16,5	14,3	15,8

*сформовано та розраховано автором на основі джерел: [13; 31]

Проведемо необхідні співставлення, щоб виявити, чи існує зв'язок між розглянутими показниками. З цією метою скористаємося графічним представленням даних і рисунком 2.7.

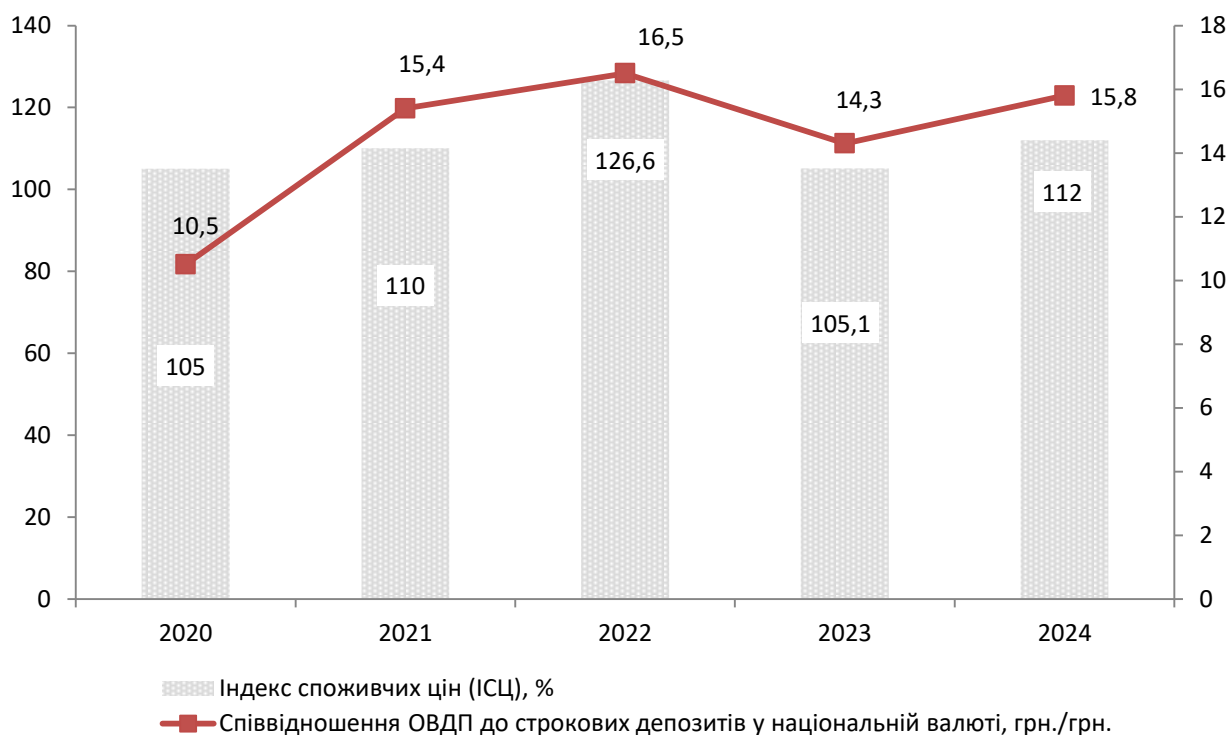

Рисунок 2.7 – Порівняння зміни ІСЦ із зміною співвідношення ОВДП, які проінвестовані фізичними особами до строкових депозитів домогосподарств у національній валюті (терміном більше 2 років).

Отже чітко прослідковується пряма залежність між представленими показниками, тому й третю гіпотезу вважатимемо доведеною. Домогосподарства дійсно шукають фінансові інструменти для заощаджень із захистом від інфляції. ОВДП своєю чергою пропонують високу дохідність, що робить їх антиінфляційним активом. Натомість, високий індекс споживчих цін знижує привабливість готівки як заощаджень. Таким чином доведений вплив інфляції як на фактор формування заощаджень. В умовах зростаючої інфляції має місце ріст попиту на ОВДП.

Їх дохідність часто прив'язана до ринкових умов і вони стають реальним інструментом захисту від інфляційного знецінення заощаджень, забезпечуючи відтік заощаджень із готівки чи депозитів в розпорядження Міністерства фінансів.

Таким чином, усі висунуті гіпотези, що враховували як раціональні мотиваційні чинники так і психологічні, були доведені.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СТРАТЕГІЙ ЗАОЩАДЖЕНЬ ДОМОГОСПОДАРСТВ

3.1. Підвищення ефективності стратегій заощаджень домогосподарств в сучасних умовах

Аналіз макроекономічного середовища свідчить, що сукупний вплив інфляції, коливань процентних ставок, валютних ризиків та зміни довіри до інституцій визначає здатність домогосподарств формувати заощадження. Водночас поведінкові фактори – короткостроковість горизонту планування, домінування готівкових форм збереження, схильність до ризику або його уникнення, упередження щодо фінансових інструментів мають нині значний вплив на стратегії накопичення (див рис. 3.1).

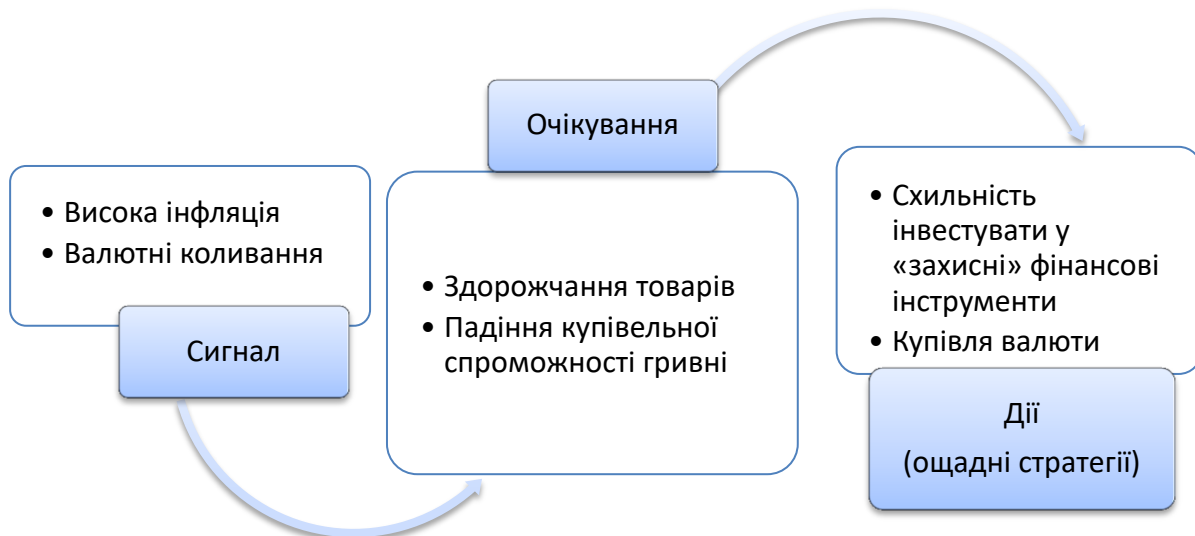

Рис. 3.1 – Поведінкова логіка домогосподарств в умовах фінансової нестабільності

Обидві стратегії скеровані на захист від знецінення, але вже більшою мірою проявляється схильність домогосподарств не просто зберегти купівельну

спроможність грошей, а й одержати дохід. Валютні заощадження втрачають свою привабливість, оскільки глобальні без пекові проблеми стримують економічний розвиток країн-лідерів, тому й валюта перестає бути панацеєю у заощаджувальних стратегіях.

Як було з'ясовано у другому розділі роботи, серед захисних фінансових інструментів домогосподарства в Україні широко використовують ОВДП. ОВДП сприймаються домогосподарствами як найбільш надійний актив серед дохідних; фіксована дохідність без необхідності сплачувати податки; можливість компенсувати інфляцію; мають менші ризики порівняно з банківськими депозитами у кризові періоди; гарантія державна, а не приватна, як у інших інструментах, що на сьогодні є більш надійним фактором.

Функціонування системи заощаджень домогосподарств в Україні визначається сукупністю макроекономічних, інституційних та поведінкових чинників, які безпосередньо впливають на схильність населення до накопичення коштів, вибір інструментів та стабільність фінансових рішень. Отже, формування оптимальної стратегії заощаджень домогосподарств потребує системного підходу, який їх максимально враховує.

Становлення ефективної моделі заощаджувальної поведінки населення в Україні ускладнюється високими темпами інфляції, нестабільністю фінансових ринків, війною та нерівномірним відновленням доходів після кризових періодів. У таких умовах домогосподарства переорієнтовуються на інструменти, що забезпечують не стільки дохідність, скільки збереження реальної вартості активів.

Для комплексного розуміння умов, у яких формуються мотивації до заощаджень, доцільно здійснити їх узагальнення через аналіз сильних і слабких сторін існуючої системи, а також зовнішніх можливостей і загроз. Тому, з метою систематизації сучасних передумов функціонування заощаджень домогосподарств було проведено SWOT-аналіз (див. табл. 3.1). Його результати стануть аналітичною основою для побудови механізму оптимізації заощаджень.

Таблиця 3.1 – SWOT-аналіз системи формування заощаджень домогосподарств в Україні

ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	
Можливості (О)	Загрози (Т)
<ol style="list-style-type: none"> 1. Розвиток ринку ОВДП для населення та можливість онлайн-купівлі цінних паперів. 2. Посилення державних програм стимулювання накопичень (пенсійна реформа, цільові програми). 3. Впровадження поведінкових інтервенцій у фінансовій політиці (nudging). 4. Зростання культури користування цифровими фінансовими сервісами. 5. Розширення доступу населення до ринкових інструментів через цифрові платформи; 6. Поява нових низькоризикових інструментів з гарантованою доходністю; 7. Посилення конкуренції між банками та небанківськими установами. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Макроекономічна нестабільність, висока інфляція що знецінюють заощадження. 2. Військові ризики та невизначеність, що зменшують здатність накопичувати. 3. Низькі реальні доходи та нерівномірний їх розподіл. 4. Зниження реальних доходів населення в умовах кризи; 5. Потенційні шоки фінансової системи та валютна волатильність. 6. Девальваційні очікування, що підсилюють «валютизацію» заощаджень. 7. Можливе зростання фіскального навантаження, яке обмежуватиме доступність заощаджувальних інструментів.
ВНУТРІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ	
Сильні (S) сторони	Слабкі (W) сторони
<ol style="list-style-type: none"> 1. Наявність широкої лінійки депозитних інструментів, у т.ч. строкових та накопичувальних. 2. Державні гарантії на депозити. 3. Розвинена банківська інфраструктура, доступність банківських фінансових інструментів. 4. Доступність державних інструментів з низьким ризиком (ОВДП для населення). 5. Надійність ОВДП як інструменту з низьким ризиком. 6. Підвищення фінансової грамотності серед молоді та середнього покоління. 7. Розширення цифрових каналів (банкінг, мобільні застосунки) та зростання фінтех-сервісів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Недостатньо розвинені небанківські інструменти довгострокових заощаджень. 2. Висока частка готівкових накопичень, що не створює інвестиційного ефекту. 3. Недовіра до фінансових установ, сформована історичними кризами; 4. Домінування короткострокового горизонту планування. 5. Низька частка довгострокових заощаджень у структурі фінансових активів домогосподарств; 6. Слабка диверсифікація накопичень, концентрація у валюті та коротких депозитах; 7. Недостатній розвиток інструментів збереження реальної вартості активів. 8. Низький рівень диверсифікації портфеля заощаджень, домінування депозитів та готівкової форми накопичень. 9. Поведінкова неохочість до довгострокових інструментів, що пов'язано з коротким інвестиційним горизонтом більшості домогосподарств.

Проведений SWOT-аналіз (див. табл. 3.1.) демонструє, що в Україні існують як значні інституційні можливості для стабілізації структури заощаджень

домогосподарств, так і суттєві ризики, здатні скорочувати обсяги організованих накопичень. З огляду на це, формування оптимальної заощаджувальної стратегії потребує створення цілісного механізму, який поєднує поведінкові, макроекономічні та інституційні елементи в єдину логічну конструкцію. Також представлений SWOT-аналіз дозволяє визначити ключові орієнтири для побудови механізму оптимальної стратегії заощаджень, орієнтованої на підвищення стійкості, диверсифікацію та захист реальної вартості накопичених коштів домогосподарств.

Концептуальна конструкція цього механізму ґрунтується на врахуванні трьох блоків факторів:

1) макроекономічних, що враховуватимуть інфляцію, відсоткову політику та економічну динаміку;

2) інституційних, що показують доступність фінансових інструментів, гарантії, цифрову інфраструктуру і т.п.;

3) освітньо-поведінкових, що враховують уподобання, відношення до грошей, сприйняття ризику, схильність до імпульсивних витрат, фінансову обізнаність.

Поєднання цих блоків дозволяє створити адаптивну модель заощаджень, здатну реагувати на зміну економічних умов.

Адаптивна модель формування заощаджень домогосподарств — це гнучка система рішень, що змінюється під впливом зовнішніх (O, T) та внутрішніх (S, W) чинників і забезпечує здатність домогосподарств підтримувати оптимальну структуру накопичень в умовах невизначеності.

Логіка побудови адаптивної моделі ґрунтується на чотирьох стратегічних векторах, що є результатом матриці SWOT (див. табл. 3.2).

Розглянемо більш детально її функціональні блоки та опишемо стратегії. S–O стратегія передбачає:

1) активізацію використання ОБДП як низькоризикового інструменту;

2) застосування мобільних сервісів банків для автоматизації заощаджень (регулярні списання, накопичувальні рахунки);

3) створення «гнучкого портфеля» заощаджень: насамперед, резервні кошти, далі – короткі депозити, в наступному – довгі депозити, потім – ОВДП;

4) використання зростаючої фінансової грамотності населення для диверсифікації.

Таблиця 3.2 – Опис модулів адаптивної моделі формування заощаджень домогосподарств в Україні*

Блоки моделі	Зміст стратегій	Ключова ідея в адаптивній моделі
Блок 1. Оптимізаційний (S–O): використання сильних сторін	Використання внутрішніх сильних сторін для реалізації зовнішніх можливостей.	Використати наявні інструменти та цифрові сервіси для формування раціональної структури заощаджень.
Блок 2. Компенсаційний (S–T): нейтралізація загроз	Використання сильних сторін для компенсації зовнішніх загроз.	Зміцнення стійкості заощаджень за допомогою інструментів, що захищають від інфляції і валютних ризиків.
Блок 3. Розвивальний (W–O): подолання слабких сторін через нові можливості	Усунення слабких сторін за рахунок зовнішніх можливостей.	Зменшення частки готівкових та коротких заощаджень шляхом розширення доступу до цифрових і ринкових інструментів.
Блок 4. Адаптивно-захисний (W–T): мінімізація ризиків і вразливостей	Убезпечення домогосподарства за умов поєднання зовнішніх загроз і внутрішніх слабкостей повинна призвести до зниження втрат в кризові періоди.	Мінімізація ризиків шляхом зниження вразливості системи заощаджень.

* Сформовано автором

Очікуваний ефект від застосування цієї стратегії полягатиме у підвищенні частки формальних, захищених та індексованих накопичень.

S–T стратегія спрямована на:

1) збільшення частки інструментів, що випереджають або компенсують інфляцію: депозити з щомісячною капіталізацією, ОВДП з фіксованою ставкою, депозити в умовній валюті;

- 2) використання державних гарантій як механізму протидії недовірі;
- 3) створення індивідуального «антикризового набору» заощаджень: 3–6 місяців витрат у повинно зберігатися у ліквідних інструментах;
- 4) прив'язка частини довгострокових заощаджень до інструментів із мінімальним ринковим ризиком.

У результаті застосування цієї стратегії матимемо збереження реальної вартості накопичень навіть за високої інфляції та макроекономічної турбулентності.

W–O стратегія має такі основні положення:

- 1) інтеграція цифрових платформ мікроінвестування для низького порогу входу;
- 2) формування довгострокових заощаджень через пенсійні програми, цільові рахунки, депозити 12-24 міс.;
- 3) використання поведінкового підходу «автоматичного заощадження»;
- 4) поступова диверсифікація портфеля: зменшення частки готівки, збільшення частки формальних інструментів.

Застосування цієї стратегії забезпечуватиме перехід від короткострокового накопичення до формування довгострокового капіталу.

Адаптивно-захисна W–T стратегія спирається на:

- 1) формування «мінімального стійкого портфеля»: спочатку резерв, потім депозит 3-6 міс. або ОВДП, згодом – довгий інструмент (наприклад, страховий);
- 2) зменшення валютного ризику через ліміт на частку валюти (не більше 30-40% портфеля);
- 3) впровадження правил фінансової поведінки: «50/30/20», «спочатку збережи – потім витрачай», «правило 10%»;
- 4) застосування цифрових інструментів контролю витрат.

Така стратегія заощаджень повинна призвести до зниження ймовірності втрати заощаджень у кризові періоди.

В умовах зростаючої турбулентності на ринках, посилення цифровізації та зміни споживчих моделей поведінки виникає потреба у формуванні

структурованого підходу, що дозволяє домогосподарствам ухвалювати обґрунтовані рішення щодо нагромадження ресурсів на коротко-, середньо- й довгострокову перспективу. Отже, представлена цілісна адаптивна модель заощаджень домогосподарств являє собою багаторівневу систему, що складається з таких елементів (див. рис. 3.3):

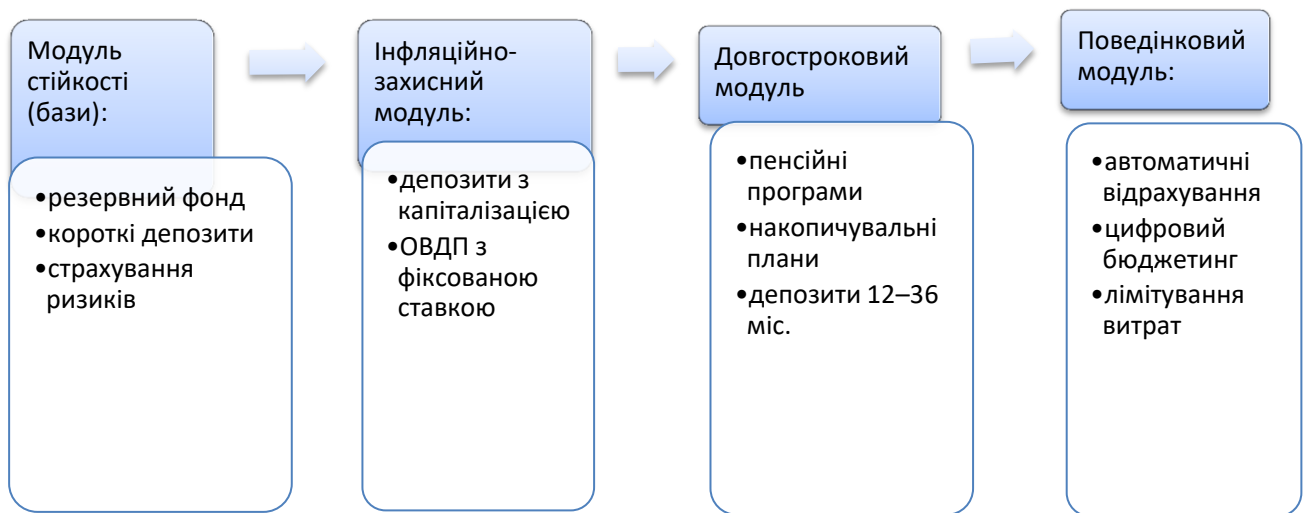

Рисунок 3.2 – Інтегрований опис модулів адаптивної моделі ощадної поведінки домогосподарств

Таким чином представлена модель допоможе реагувати на зовнішні зміни (інфляцію, кризи, волатильність) і на внутрішній ресурс домогосподарств (доходи, сприйняття ризику, фінансова дисципліна).

Як бачимо, раціоналізація процесів заощадження в домогосподарствах вимагає розроблення цілісного механізму, який охоплює взаємодію економічних стимулів, поведінкових характеристик та інституційних умов функціонування фінансової системи. Представлений на рис. 3.2 інтегрований опис механізму передбачає розгляд домогосподарства як активного економічного агента, мотивація якого визначається поєднанням доходних можливостей, ризик-переваг, життєвого циклу, доступності фінансових інструментів та рівня фінансової грамотності. У такій логіці формування оптимальної стратегії заощаджень постає

не як одноразовий вибір, а як багатоетапний адаптивний процес, що забезпечує баланс між фінансовою стійкістю, вигідністю та захистом від ризиків.

Таким чином ми пропонуємо до застосування в якості інструменту підвищення ефективності заощаджень адаптивну модель ощадної поведінки домогосподарств. Ця модель – це гнучка система, яка забезпечує раціональне формування портфеля заощаджень шляхом інтеграції внутрішніх можливостей домогосподарства, зовнішніх ринкових умов та механізмів адаптації до ризиків. Грунтуючись на модульній побудові, вона дозволяє мінімізувати вплив інфляції, нестабільності доходів та фінансових шоків, одночасно підтримуючи довгострокову фінансову стійкість населення.

У підсумку логіка підвищення ефективності стратегій заощаджень домогосподарств полягає у забезпеченні переходу від пасивного зберігання коштів до активної фінансової поведінки. Такий підхід можна представити у вигляді певного алгоритму, що відображає послідовність дій домогосподарства в умовах запропонованої моделі:

1. Оцінка макроекономічних умов: інфляції, відсоткових ставок за різними продуктами, податкового вантаження на фінансові інструменти, валютних тенденцій. Це дозволяє співвіднести можливу дохідність інструментів з ризиком знецінення коштів.

2. Аналіз власного фінансового стану. Початковий аудит фінансової ситуації домогосподарства дає змогу встановити реальну здатність домогосподарства формувати надлишок коштів. Визначається рівень стабільності доходів, наявність боргів, поточна структура заощаджень, частка споживчих витрат.

3. Вибір пріоритетів та постановка цілей. Домогосподарство формує зрозумілі, вимірювані та обмежені в часі фінансові цілі, які впливають на тип інструментів та горизонт заощадження: збереження вартості, дохідність чи ліквідність.

4. Поведінкова діагностика. Визначаються ризики імпульсивного споживання, коротка часовість уподобань, уникнення ризику. Для їх компенсації можуть

застосовуватися «поведінкові пастки»: автоматичні відрахування, заздалегідь визначені ліміти витрат, сегментація бюджету.

5. Формування структури заощаджень (портфеля інструментів): готівка, депозити, ОВДП, довгострокові інструменти. На основі SWOT-аналізу, ризик-апетиту та горизонту заощаджень формується оптимальна структура, наприклад: до 3 місяців – резервний фонд (депозит на вимогу, карткові рахунки); до 1 року – короткі депозити, індивідуальні ОВДП; від 1 року і більше – строкові ощадні депозити, цільові накопичувальні програми.

6. Регулярний моніторинг і коригування: адаптація стратегії до змін середовища. Важливо забезпечити регулярність накопичення, контроль витрат і періодичний перегляд портфеля під впливом змін економічної кон'юнктури.

Таким чином, ми виявили, що ефективне функціонування системи заощаджень домогосподарств в умовах економічної нестабільності потребує комплексного механізму, який поєднує фінансові інструменти, державну політику, поведінкові стимули та заходи з підвищення фінансової та цифрової обізнаності.

3.2 Механізм формування оптимальної стратегії заощаджень домогосподарств

Ефективний механізм формування оптимальної стратегії заощаджень домогосподарств має поєднувати державні інструменти регулювання, фінансовий ринок та поведінкові особливості населення. Він повинен працювати як система «входів–процесів–результатів», де кожен елемент спрямований на забезпечення сприятливих умов для накопичень. На підставі викладеного вище, сформулюємо його визначення: механізм формування оптимальної стратегії заощаджень домогосподарств – це комплекс взаємопов'язаних процедур, рішень та інструментів, спрямованих на забезпечення раціонального та стабільного накопичення коштів. Його концепція полягає у послідовному переході від аналізу умов та потреб домогосподарства до вибору та коригування інструментів

заощаджень з урахуванням ризиків, інфляції, структури доходів та довгострокових цілей.

Опишемо кожен етап механізму формування оптимальної стратегії заощаджень домогосподарств згідно представленої схеми.

Етап 1. Оцінка умов. Початковий етап механізму спрямований на формування цілісного уявлення про фінансовий стан домогосподарства. Його зміст охоплює аналіз основних джерел доходів, рівня їх стабільності та передбачуваності; оцінювання боргового навантаження та строків погашення зобов'язань; вивчення структури поточних витрат із виокремленням обов'язкових та дискреційних статей. Додатково враховуються фінансові звички, дисципліна платежів, схильність до спонтанних рішень, а також рівень довіри до фінансових інструментів. Сукупність цих параметрів визначає реалістичні межі подальшого планування та формує підґрунтя для вибору інвестиційно-заощаджувальних рішень.

Етап 2. Визначення цілей. Наступний етап передбачає конкретизацію цілей заощадження відповідно до часових горизонтів. Короткострокові цілі (до 3-9 місяців) охоплюють формування «фінансової подушки», покриття сезонних витрат або реалізацію невеликих інвестицій. Середньострокові цілі (1–2 роки) пов'язані з накопиченням на житло, освіту чи великі покупки. Довгострокові цілі (2 та більше років) спрямовані на створення капіталу, пенсійні заощадження або інвестиції у фінансові інструменти з тривалим горизонтом. Чітка ієрархія цілей забезпечує узгодженість між можливостями домогосподарства та очікуваними результатами накопичення.

Етап 3. Вибір стратегії (S-O, S-T, W-O, W-T). Третій етап передбачає використання матриці стратегічного вибору, сформованої на основі SWOT-аналізу. Стратегія типу S-O орієнтується на використання зовнішніх можливостей за умов наявних сильних сторін (наприклад, цільові програми заощаджень, цифрові сервіси). Стратегія S-T дозволяє нейтралізувати зовнішні загрози через підсилення наявних переваг (захист від інфляції за допомогою ОВДП, інструментів з гарантованою дохідністю). Модель W-O спрямована на подолання

внутрішніх слабкостей домогосподарств шляхом використання нових ринкових інструментів або освітніх заходів (фінансова грамотність, бюджетування). Стратегія W-T зорієнтована на мінімізацію ризиків у ситуаціях обмежених можливостей і високої зовнішньої нестабільності (підвищення ліквідності портфеля, уникнення складних інструментів). Правильний вибір стратегії забезпечує стійкість заощаджень до економічних і поведінкових шоків.

Етап 4. Побудова портфеля. На цьому етапі стратегічні орієнтири трансформуються у структуру фінансових активів. Основою є формування резервного фонду, здатного покрити 3–6 місяців витрат. Наступним компонентом виступають банківські депозити, які забезпечують ліквідність та передбачуваність доходу. Додаткові можливості створюють інвестиції в ОВДП, що характеризуються низьким ризиком та захистом від інфляційного тиску. Для довгострокових цілей використовуються пенсійні програми, страхові накопичувальні продукти та інші інструменти зі стабільним горизонтом дії. Важливою є інтеграція цифрових сервісів, які спрощують контроль, автоматизацію платежів і доступ до ринку. Результатом етапу є збалансований портфель, адаптований до ризик-профілю домогосподарства.

Етап 5. Адаптація. Фінальний етап механізму передбачає постійний моніторинг результатів і коригування прийнятих рішень. Щомісячний аналіз дозволяє оцінити відповідність фактичних показників встановленим цілям, переглянути частки окремих інструментів, змінити часовий горизонт заощаджень або модифікувати програму накопичення. Значну роль відіграє автоматизація процесів – використання регулярних переказів, нагадувань, цифрових планувальників. Адаптивність забезпечує стійкість стратегії до змін макроекономічного середовища, життєвих подій і фінансових шоків.

Узгодженість розглянутих етапів забезпечує безперервність, логічність та результативність процесу формування заощаджень. Вона проявляється у взаємодії між аналітичними діями (оцінювання доходів, потреб, ризиків), операційними діями (формування бюджету, вибір фінансових інструментів, диверсифікація), а

також контрольними діями (моніторинг, корекція, переоцінювання стратегічних орієнтирів).

Формування оптимальної стратегії заощаджень домогосподарств не може розглядатися як автономний процес, оскільки його ефективність визначається не лише внутрішніми рішеннями домогосподарств, а й характеристиками інституційного середовища, макроекономічною стабільністю та рівнем розвитку фінансової інфраструктури. Тому механізм заощаджувальної поведінки доцільно розширювати за рахунок зовнішніх компонентів, які визначають можливості, обмеження і стимули до накопичення. Такими зовнішніми компонентами, які ми пропонуємо об'єднати у блоки є: інституційний, макроекономічний, поведінковий та освітній.

Інституційний блок відображає якість та доступність фінансових інструментів, що пропонуються населенню. Удосконалення умов депозитних продуктів, підвищення рівня гарантування коштів та розширення спектра інструментів довгострокових накопичень сприяють зміцненню довіри до фінансової системи. Важливу роль відіграє розвиток державних інструментів, насамперед облігацій внутрішньої державної позики для населення та потенційних цільових програм стимулювання заощаджень. Наявність таких продуктів робить механізм заощадження більш передбачуваним і знижує ризики для домогосподарств.

Макроекономічний блок. Стабільність на макрорівні формується як ключовий фактор здатності домогосподарств накопичувати кошти. Передбачуваність монетарної політики, збалансована динаміка інфляції та помірні коливання облікової ставки створюють умови для довгострокового планування та формування фінансових резервів. Зниження інфляційних ризиків, у тому числі через ефективну політику центрального банку, напряду впливає на готовність населення зберігати кошти у національній валюті та використовувати інструменти, орієнтовані на збереження реальної вартості активів.

Поведінкові аспекти є складовою широкої системи стимулювання раціональної фінансової поведінки. Використання поведінкових інтервенцій –

автоматичні перекази на накопичувальні рахунки, попереднє встановлення мінімального рівня щомісячних заощаджень, розподіл коштів на цільові «конверти» – підвищує ефективність реалізації заощаджувальних стратегій. Зведені поведінкові індикатори ухвалення рішень представлені у додатку Б. Ці інструменти допомагають зменшити вплив імпульсивних фінансових рішень та сприяють формуванню звички регулярного накопичення.

Фінансова освіта (освітній блок) виступає базовим елементом, що забезпечує тривалу дієвість усієї системи заощаджень. Інтеграція фінансової грамотності у формальну освіту, створення практичних дорожніх карт і реалістичних фінансових сценаріїв для різних вікових груп сприяють формуванню компетентності у сфері довгострокового планування. Завдяки цьому домогосподарства здобувають інструменти для усвідомленого вибору між альтернативами, оцінювання ризиків та побудови власної стратегії накопичень.

Таким чином, механізм формування оптимальної стратегії заощаджень домогосподарств представимо за допомогою схеми (див. рис. 3.3).

Внутрішні етапи механізму (оцінка умов; постановка цілей; вибір стратегії; побудова портфеля; корекція) представимо як поетапний, процесно-структурований алгоритм. Він формує індивідуальну траєкторію поведінки домогосподарства, де кожна стадія виконує окрему функцію, але в сукупності створює завершену систему управління заощадженнями.

Зовнішні блоки виконують роль фону, стимулів та обмежень, у межах яких ця траєкторія реалізується.

Інституційний блок визначає доступні інструменти, які домогосподарство може включити у портфель. Макроекономічний блок формує умови ризику та прибутковості, що впливають на вибір стратегії (S-O, S-T, W-O, W-T). Поведінковий блок впливає на здатність домогосподарства реалізувати обрану стратегію в щоденній практиці. Освітній блок забезпечує сталість результатів і підвищує здатність адаптуватися до змін.

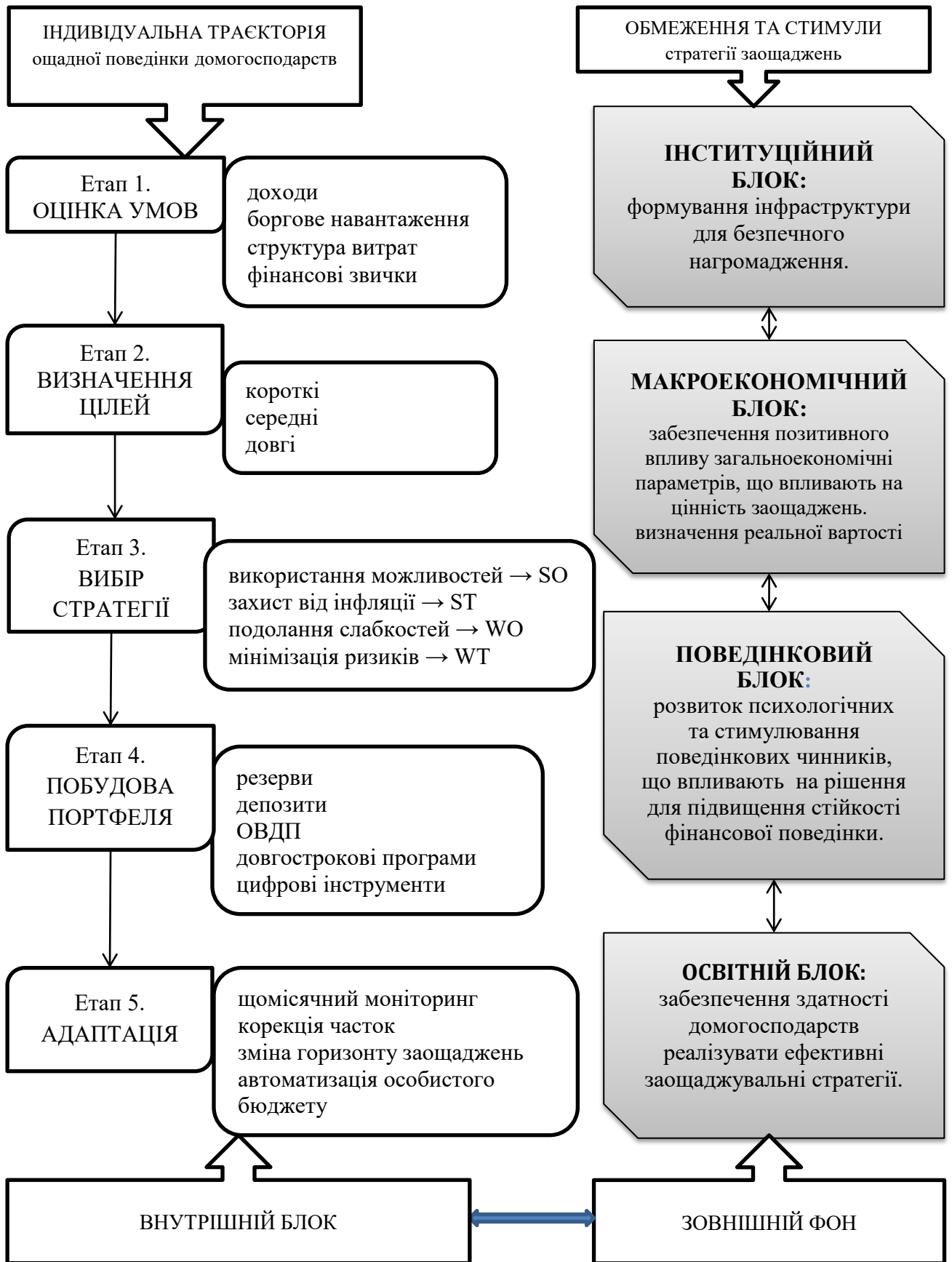

Рисунок 3.3 – Механізм формування ощадної стратегії домогосподарств *

* Розроблено автором

У результаті формується цілісний, дворівневий механізм, де внутрішня логіка домогосподарства узгоджується з державними інструментами, ринковими можливостями та умовами макроекономічної стабільності. Механізм є гнучким, що дозволяє адаптувати його до змін макроекономічних умов і поведінкових моделей населення.

Реалізація зазначеного механізму забезпечує:

- зростання обсягів організованих заощаджень;
- підвищення фінансової стійкості домогосподарств;
- збільшення інвестиційного ресурсу економіки;
- розширення участі населення у ринку державних цінних паперів;
- покращення фінансової дисципліни та прогнозованості поведінки;
- зменшення тіньових та готівкових форм накопичення.

Запропонований механізм може бути застосований не лише на рівні окремих домогосподарств, а й інтегрований у систему державної економічної політики через формування сприятливих інституційних умов. До таких умов належать:

- податкові стимули щодо довгострокових накопичувальних інструментів, включаючи індивідуальні пенсійні рахунки та спеціальні депозитні програми;
- посилення гарантій за ОВДП, орієнтованих на роздрібних інвесторів, що підвищує довіру населення до безризикових інструментів збереження капіталу;
- розвиток цифрових освітніх платформ, які формують у громадян сталі навички раціональної фінансової поведінки;
- регуляторні стимули для фінансових установ, спрямовані на розширення лінійки продуктів із захистом від інфляційних коливань.

Таким чином, запропонована модель інтегрує макроекономічні передумови, інституційні можливості та поведінкові особливості домогосподарств. Вона може стати методологічною основою для модернізації системи заощаджень в Україні, підвищення фінансової стійкості населення та досягнення довгострокових орієнтирів державної економічної політики.

ВИСНОВКИ

Аналіз наукових підходів показав, що заощадження визначаються як частина доходів, не використана на поточне споживання та спрямована на задоволення майбутніх потреб. Вони включають елементи відтермінованого споживання, впливають на грошовий оборот та пов'язані з інституційними умовами доступності фінансових інструментів.

Систематизація наукових підходів дала змогу сформулювати розширене бачення ролі заощаджень у домогосподарствах – як фінансового ресурсу, так і механізму підвищення стійкості до ризиків.

Доведено, що сучасні заощаджувальні рішення домогосподарств формуються під впливом комплексу макроекономічних, соціально-демографічних, інституційних та психологічних детермінант.

Обґрунтовано, що зниження реальних доходів обмежує можливість довгострокових накопичень і посилює залежність від зовнішніх шоків.

З'ясовано, що соціальні характеристики (вік, наявність дітей, кількість утриманців) визначають доступний обсяг ресурсів та часовий горизонт планування.

Обґрунтовано, поведінкові упередження (уникнення ризику, імпульсивне споживання, короткий горизонт планування) формують типові поведінкові пастки, що знижують ефективність стратегій заощадження

Встановлено, що інфляція є визначальним чинником зміни структури заощаджень та напрямів розміщення коштів. Зростання ІСЦ стимулює переміщення ресурсів з готівки та депозитів у ОВДП, що підтверджено статистичними співставленнями.

Доведено, що частка споживчих витрат у ВВП демонструє зворотний вплив на можливість формування заощаджень: її зростання свідчить про домінування поточного споживання та зниження потенціалу накопичень.

У роботі емпірично підтверджено три ключові гіпотези: інфляція стимулює перехід до ОВДП, які компенсують знецінення і мають податкові

переваги. Це засвідчує пряма залежність між темпами інфляції та співвідношенням ОВДП до довгих депозитів; зміна відсоткових ставок по депозитах не має суттєвого впливу на валютні заощадження, оскільки вони визначаються поведінковими мотивами – прагненням стабільності та зниження ризику, а не доходності; підвищення процентних ставок за депозитами національній валюті підвищує привабливість депозитних інструментів і сприяє збільшенню обсягів організованих заощаджень домогосподарств у банківській системі.

Виявлено, що мотиваційні та психологічні фактори (страх втрати купівельної спроможності, звичка до валюти, недовіра до інституцій) значною мірою визначають структуру портфеля домогосподарств.

У третій частині обґрунтовано необхідність переходу до цілісного механізму формування заощаджень, який враховує взаємодію внутрішніх рішень домогосподарства та зовнішніх умов. Сформовано 5-етапний алгоритм: оцінка умов; визначення цілей; стратегічний вибір (на основі SWOT); побудова портфеля; моніторинг і адаптація.

Також запропоновано дворівневу модель, яка поєднує: внутрішній блок (цілі, ризик-профіль, інструменти, портфель); зовнішні складові: інституційний, макроекономічний, поведінковий та освітній блоки, що формують умови та стимули заощадження.

На основі проведеного аналізу запропоновано низку практичних рішень для підвищення ефективності стратегій заощадження, серед яких: зміцнення резервного фонду та підвищення ліквідності портфеля; ширше використання ОВДП як інструменту інфляційного хеджування; впровадження бюджетування й автоматизації заощаджень; розвиток податкових стимулів та цифрових продуктів з гарантованою дохідністю; розширення фінансової грамотності для різних вікових груп.

Дослідження доводить, що ефективні стратегії заощаджень домогосподарств можуть бути реалізовані лише за умови поєднання трьох складових: раціональної внутрішньої моделі прийняття фінансових рішень;

сприятливого зовнішнього середовища (макростабільність, державні стимули, доступні та надійні інструменти); поведінкової та фінансової грамотності населення.

У представленій роботі підтверджено, що заощадження домогосподарств є багатоаспектним економічним явищем, яке охоплює як фінансові, так і поведінкові компоненти.

Запропонований механізм може слугувати основою для удосконалення державної політики щодо стимулювання заощаджень, зменшення вразливостей домогосподарств та підвищення їх фінансової стійкості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрейцева І. А. Рівень життя населення України за умов соціально-економічної нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2023. №47. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-47-42> (дата звернення 24.09.2025).
2. Береславська О. І., Шишков С. Є., Шелудько Н. М. Інвестиційні уподобання населення України: реакція на шоки воєнного стану. 2022. №4. С. 76-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Usoc_2022_4_7 (дата звернення 24.09.2025).
3. Бубенов Ю. В. Особливості формування заощаджень домогосподарств. Економічний форум. 2014. № 4. С. 175–187. URL: https://e-forum.com.ua/web/uploads/journals_pdf/Economic_Forum_Vol_1_No_4.pdf (дата звернення 27.09.2025).
4. Вядрова І. М., Морозов О. В. Заощадження населення як джерело банківських ресурсів: сутність, стан і перспективи. *Бізнесінформ*. 2020. №12. С. 355-361. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-12-355-361>. (дата звернення 27.09.2025).
5. Горват Т. Ю., Дуб М. І., Вчорашня А. І. Психологічні чинники фінансової мотивації особистості. *Київський економічний науковий журнал*. 2025. №8. С. 39-44. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-765X/2025-8-5> (дата звернення 04.10.2025).
6. Длугопольський О. В., Кравчук О. П. Тенденції у розподілі доходів населення України в умовах ризиків воєнного стану. *Innovation and Sustainability*. 2023. Iss. 3. С. 76-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/innsus_2023_3_11. (дата звернення 17.10.2025).
7. Доходи та витрати населення у 2021 році. Статистичний збірник. 2023. Державна служба статистики України. https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/02/zb_doch_21.pdf (дата звернення 11.11.2025).

8. Єременко Л. В. Аналіз досліджень фінансової поведінки населення в економічній психології. *Теорія і практика сучасної психології: збірник наукових праць*. Класич. приват. ун-т. Запоріжжя. 2018. № 2. С. 222-226.

9. Завгородня С. Економічна нерівність серед населення України в контексті забезпечення стійкості. Центр економічних і соціальних досліджень НІСД. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2024-02/az_eknerivnist_19022024.pdf (дата звернення 02.10.2025).

10. Заощадження і ризики загострення боргових криз. Аналітична доповідь. Вересень 2023 року. Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2023/10/10/2023-РАКТ-5.pdf>

11. Звіт про фінансову стабільність (червень 2025 року). Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zvit-pro-finansovu-stabilnist-cherven-2025-roku> (дата звернення 24.09.2025).

12. Іваницька О. М., Борсук В. Г., Яковенко В. В. Заощадження населення як джерело розвитку інноваційної діяльності на макrorівні. *Науковий вісник НАУ*. 2013. Том 1. № 1. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/5894> (дата звернення 17.11.2025).

13. Індекс інфляції за роками. Дані із сайту. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/index/inflation/> (дата звернення 05.11.2025).

14. Кізіма Т. О. Заощадження домогосподарств: світовий досвід і вітчизняні реалії. *Інноваційна економіка*. 2013. №7 (45). С. 171-176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/inek_2013_7_41. (дата звернення 05.10.2025).

15. Кізіма Т. О. Фінансові інструменти залучення заощаджень домогосподарств до інвестиційних процесів: прагматико-аналітичний аспект. *Вісник Економіки*. 2019. №4. С. 33-46. URL: <https://doi.org/10.35774/visnyk2018.04.033> (дата звернення 12.11.2025).

16. Ключник Л. В. Фінансова поведінка домашніх господарств: сутність та особливості. *Український журнал прикладної економіки та*

техніки. 2021. Том 6. № 3. С. 219-227. URL: https://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/ujae_2021_r03_a30.pdf (дата звернення 11.11.2025).

17. Коллі-Шамне А. В., Соколовський В. М. Психологія фінансової поведінки молоді: роль самооцінки, соціальних очікувань та крос-культурних аспектів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2025. Вип. 2. С. 91-98. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f2c1dd23-d45d-4f58-8af8-a8de3d51a880/content> (дата звернення 01.11.2025).

18. Колобердянко І. І., Золотова, Х. А. Заощадження домогосподарств як чинник стійкості економіки держави. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2022. №3(27). С. 211-217. URL: [https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-3\(27\)-211-217](https://doi.org/10.25140/2411-5215-2021-3(27)-211-217) (дата звернення 05.11.2025).

19. Кононець М. О., Кіптик К. В. Соціально-психологічні чинники економічної поведінки особистості. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2025. №35(2). С. 117-127. URL: <https://doi.org/10.31108/2.2025.2.35.10> (дата звернення 11.10.2025).

20. Косточка О. О. Генезис та еволюція теорії заощаджень. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 1. С.117-120.

21. Лозиченко О. Сутність заощаджень домогосподарств та їх види. *Науковий вісник Полісся*. 2021. № 2(23). С. 30-39. URL: [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2021-2\(23\)-30-39](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2021-2(23)-30-39) (дата звернення 24.09.2025).

22. Мелих О. Ю. Заощадження домогосподарств: соціально-економічна роль та тенденції формування в Україні. *Ефективна економіка*. 2020. № 11. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8343> (дата звернення 20.11.2025).

23. Мульська О. П. Концептуальна сутність зв'язку економічної поведінки домогосподарств і розвитку територій. *Економіка та суспільство*, 2021. №24. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-16> (дата звернення 11.11.2025).

24. Нагайчук В. В. Заощадження домогосподарств як джерело інвестицій в національну економіку. *Економіка. Управління. Інновації. Серія : Економічні науки*. 2014. №2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_2_44. (дата звернення 13.11.2025).

25. Одінец О., Огородніков В., Скорина В. Заощадження населення як джерело інвестиційних ресурсів. *Підприємництво та управління розвитком соціально-економічних систем*. 2023. № 1. С. 65-79. URL: <https://emsed.com.ua/uk/journals/1-2023/zaoshchadzhennya-naselennya-yak-dzherelo-investitsiynikh-resursiv> (дата звернення 11.11.2025).

26. Павлюк Т. І., Урбанович В. А. Аналіз динаміки та структури заощаджень населення України. *Науковий огляд*. 2016. № 9. С. 43-57. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/viewFile/948/1086> (дата звернення 05.11.2025).

27. Піонт Н. С. Теоретичні аспекти формування заощаджень домашніх господарств. *Економіка і суспільство*. 2018. №19. С. 22-26. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/19_ukr/4.pdf (дата звернення 16.11.2025).

28. Про Всеукраїнський перепис населення. Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2000 №51-52. Ст. 446. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2058-14#Text> (дата звернення 11.10.2025).

29. Скрипаченко Т. В. Психологічні особливості ставлення до грошей як чинник суб'єктивного благополуччя особистості. *Габітус*. 2025. №71. С. 229-234. URL: <http://habitus.od.ua/journals/2025/71-2025/42.pdf> (дата звернення 18.10.2025).

30. Соціально-економічний стан домогосподарств України (за результатами загальнодержавного вибіркового обстеження соціально-економічного стану домогосподарств (ОСЕСД), проведеного у грудні 2023 року – лютому 2024 року). Звіт ЮНІСЕФ. Київ. 24 липня 2024 року. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/46041/file/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE->

%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87
%D0%BD%D0%B8%D0%B8%CC%86%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%
BD%2025.07.24%20(1).pdf.pdf (дата звернення 12.11.2025).

31. Статистика фінансового сектору. Офіційний сайт НБУ. URL:
<https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-financial> (дата звернення 16.09.2025).

32. Третьякова О. В., Харабара В. М., Дзюба О. О. Діяльність банківських установ по залученню заощаджень домогосподарств: проблеми та напрями вирішення. *Молодий вчений*. № 10 (110). 2022. С. 91-95. URL:
DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-10-110-18> (дата звернення 02.11.2025).

33. Чудаєва І. Б., Сукач О. М. Науково-методологічні засади дослідження впливу поведінкових фінансів на процес прийняття управлінських рішень. *Економічний вісник Донбасу*. 2025, № 2 (80). С. 19-28. URL:
<https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/75812ce7-a96d-4a87-9c6e-7964ce291f7a/content> (дата звернення 17.11.2025).

34. Шишкін В. Зміни рівня та структури доходів домогосподарств України під впливом повномасштабної війни. *Економіка та суспільство*. 2024. №62. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-166> (дата звернення 15.11.2025).

ДОДАТКИ